

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za historiju

Katedra za arheologiju

**Srednjovjekovna utvrda Vranduk kod Zenice -
arheološko – historijski osvrt**

(završni diplomski rad)

Mentor: Prof. dr. Adnan Busuladžić

Studentica: Nejla Burko, BA

Sarajevo, 2020.

Sadržaj

Uvod	1
1. Historijat istraživanja	2
2. Zeničko područje i okolina – historijski okvir	7
3. Arduba (Αρδουβαν)	10
4. Srednjovjekovna utvrda Vranduk – historijski osvrt.....	11
4.1. Crkva sv. Tome.....	16
5. Topografija i arhitektura Vranduka – arheološki osvrt	18
5.1. Arheološko istraživanje 1968. godine	27
6. Arheološki nalazi.....	30
6.1. Osnovne odlike	30
6.2. Keramika	30
6.3. Oružje i vojna oprema	34
6.4. Metalni predmeti.....	35
6.5. Novac.....	36
7. Vis – Višegrad kod Vranduka	39
7.1. Arheološki nalazi	40
8. Srednjovjekovna crkva u Varošiću kod Vranduka	42
8.1. Opis lokaliteta i historijat istraživanja	42
8.2. Arhitektura, grobovi i nalazi.....	45
8.3. Franjevačka djelatnost	49
9. Srednjovjekovna nekropola „Kaurska kosa“	51
10. Zaključak	54
11. KATALOG.....	56
Arheološki nalazi Vranduk – Vis - Višegrad	56
12. Prilozi	104
12.1. Karta 1.	104
13. Popis slika i tabela u tekstu	106
13.1. Popis slika.....	106
13.2. Popis tabela.....	107
13.3. Katalog – Arheološki nalazi Vranduk – Vis – Višegrad (Foto: Nejla Burko).....	107

14. Korištena literatura	108
14.1. Elektronski izvori	113
15. Sažetak	114
16. Summary	115
17. Biografija.....	116

Uvod

Srednjovjekovni bosanski gradovi smatraju se najznačajnijim arhitektonskim spomenicima tog doba. Pored toga što predstavljaju simbol jednog vremena oni su i najbolji pokazatelj tadašnjih političkih i socijalnih prilika života. Najveći broj utvrđenih gradova nastao je za vrijeme bosanske samostalnosti u periodu od XIII do XV stoljeća. Brižljivo odabran položaj omogućavao je kontolu nad putevima i dolinom rijeke. Nažalost, većina gradova danas je u ruševinama, dok mnogim prijeti još veće urušavanje.

Pri pisanju ovog rada korištene su četiri osnovne metode, a to su tematska, kvalitativna, kvantitativna i komparativna. Rad je podijeljen na tematske cjeline u kojima se govori o srednjovjekovnoj utvrdi Vranduk, lokalitetu Vis – Višegrad potom Varošišću – podgrađu grada Vranduka kao i nekropoli Kaurška kosa. Rad se sastoji od kataloga u kome su prikazana 103 nalaza gdje su uz fotografiju navedeni i njihovi osnovni podaci. Prvi dio kataloga (br.1 – 61) predstavljaju nalazi koji potiču sa srednjovjekovne utvrde Vranduk, dok drugi dio kataloga (br. 62 – 103) predstavljaju površinski nalazi pronađeni na lokalitetu Vis – Višegrad kod Vranduka. Nalazi koji potiču sa srednjovjekovne utvrde Vranduk kod Zenice danas su dio stalne arheološke postavke Muzeja grada Zenice dok nalazi sa lokaliteta Vis – Višegrad predstavljaju površinske nalaze i ustupljeni su na obradu za potrebe pisanja ovog rada. Budući da je tema rada *Srednjovjekovna utvrda Vranduk kod Zenice – arheološko – historijski osvrt*, cilj rada je pokušati komparirati arheološke i historijske izvore i na osnovu toga dati jedan novi pogled na sva dosadašnja saznanja. Pored utvrde Vranduk u radu će se govoriti i o njegovom podgrađu Varošišću te srednjovjekovnoj nekropoli Kaurška kosa koja predstavlja najbližu nekropolu ovoj utvrdi. Temeljna literatura na koju se referiralo prilikom izrade ovog diplomskog rada sastojala se od niza članaka i studija autora koji su svoj naučno – istraživački rad u najvećoj mjeri posvetili proučavanju srednjovjekovnog perioda. Najveći doprinos dali su radovi Branke Raunig i Pave Anđelića. Riječ je o jednim radovima koji su posvećeni arheološkom istraživanju srednjovjekovne utvrde Vranduk i ostatka ruševina srednjovjekovne crkve u Varošišću. Važno je spomenuti i ostale autore koji su svojim naučnim radom dali značajne rezultate, a to su: Ćiro Truhelka, Hamdija Kreševljaković, Marko Vego, Hazim Šabanović, Desanska Kovačević – Kojić, Salih Jalimam, Kemal Hrelja, Husref Redžić, Vladimir Ćorović, Marko Popović, Edin Bujak, Emir Filipović i ostali.

1. Historijat istraživanja

Kraj 19. i početak 20. stoljeća obilježen je značajnim napretkom u proučavanju srednjovjekovne bosanske prošlosti. Osnivanje Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888. godine bio je značajan korak na putu ka brojnim mediavelističkim istraživanjima. Kada je riječ o srednjovjekovnim bosanskim gradovima njihovo proučavanje sastoji se od dvije osnovne faze, a to su: prikupljanje historijskih izvora i pisane naučne građe te vršenje arheoloških iskopavanja. Iako se pretpostavlja da je u Bosanskom kraljevstvu bilo izgrađeno oko 350 utvrđenih gradova, do danas se rekognosciranjem uspjelo potvrditi postojanje oko 200.¹ Nažalost, većina njih danas je u ruševina dok nekim prijeti još veće urušavanje.

Dubrovački arhiv u kome se nalaze brojne povelje i pisma bosanskih vladara i feudalaca, predstavlja jedan od glavnih izvora za proučavanje historije srednjovjekovne bosanske države. Razvoj privrede i rudarstva od sredine 14. stoljeća privlačio je u Bosnu sve veći broj Dubrovčana koji su na pojedinim rudnicima i trgovima boravili i nekoliko godina te tako postali dio svakodnevnog života i svjedoci brojnih događaja. Tako su dubrovačkom arhivskom građom obuhvaćene sve oblasti života od političkih dešavanja do razvoja gradskih naselja, ekonomskog jačanja i trgovine, duhovne i materijalne kulture itd. S obzirom da arheološka istraživanja srednjovjekovnih bosanskih gradova nisu brojna, o njima se zna jako malo i stoga Dubrovački arhiv nekada predstavlja jedini izvor podataka.² Zanimljivo je istaći kako je prvi spomen srednjovjekovnog grada Vranduka bio upravo u vezi sa Dubrovčanima koji se žale ugarskom kralju Žigmundu na postupak njegovih vojnika koji su prodrli iz Vranduka do Podvisokog i odveli dubrovačke trgovce.³

¹ Anđelić, 1988, 46; Filipović, 2017, 613; Bujak, 2018, 14.

² Kovačević – Kojić, 1979, 69 – 72.

³ Anđelić, 1984, 144.

O srednjovjekovnoj utvrdi Vranduk, do danas je objavljeno svega nekoliko naučnih radova. Govoreći o historiji srednjovjekovne bosanske države Vranduk se spominje kada je riječ o bosanskim kraljevima kao što su Tvrtko II, Ostoja, Tomaš i knez Radivoj i uglavnom se radi o već dobro poznatim podacima.

Značajno je spomenuti Vjekoslava Klaića koji 1882. godine objavljuje knjigu *Poviest Bosne do propasti kraljevstva* u kojoj govoreći o bosanskim kraljevima, između ostalog, spominje i Vranduk.⁴ Prve značajne podatke o ovoj utvrdi dao je Ćiro Truhelka u radu *Naši gradovi*, objavljenom 1904. godine u kojem donosi opis najljepših srednjovjekovnih gradova u Bosni i Hercegovini.⁵ Naglašava kako je u literaturi dugo vremena postojala praznina o najvažnijim arhitektonskim spomenicima srednjeg vijeka što ga je navelo na to da se pobliže bavi proučavanjem gradova tako da njegovo djelo postaje pionirsko na ovom polju istraživanja. Ova srednjovjekovna utvrda spomenuta je i u njegovim kasnijim radovima kao što su *Fojnička kronika*⁶ iz 1909. godine i *Konavovski rat (1430 – 1433)*⁷ iz 1917. godine objavljenim u Glasniku Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Ipak, Truhelkini podaci o Vranduku zasnivaju se isključivo na vizualnom posmatranju bez arheološkog iskopavanja.⁸

Detaljan osvrt na historijske prilike u srednjovjekovnoj Bosni daje i historičar Vladimir Ćorović u knjizi *Historija Bosne* koja je objavljena 1940. godine.⁹ Nakon Ćire Truhelke značajnu studiju o utvrđenim gradovima objavio je i Hamdija Kreševljaković 1953. godine pod nazivom *Stari bosanski gradovi* u kojoj daje kraći osvrt i na utvrdi Vranduk.¹⁰ Nakon toga, 1957. godine, Marko Vego objavljuje knjigu *Naselja bosanske srednjovjekovne države* u kojoj navodi popis naselja u kojem se u kraćim crtama spominje i srednjovjekovna utvrda Vranduk.¹¹ Iste godine, Kemal Hrelja objavljuje knjigu *Zenica i njena okolina* gdje daje osvrt na značaj šireg zeničkog područja u kojem se nalazi i jedini utvrđeni grad u nekadašnjoj župi Brod.

⁴ Klaić, 1882, 290.

⁵ Truhelka, 1904, 84 – 88.

⁶ Truhelka, 1909, 446.

⁷ Truhelka, 1917, 178, 209.

⁸ Bojanovski, 1989, 109.

⁹ Ćorović, 1940, 404, 444, 468 – 477.

¹⁰ Kreševljaković, 1953, 19 -20.

¹¹ Vego, 1957, 133.

Nakon toga, u kratkim bilješkama Vranduk spominje i historičar Hazim Šabanović u svom djelu *Bosanski pašaluk* iz 1959. godine gdje govori o nahiji Brod koja je dobila ime po nekadašnjoj srednjovjekovnoj župi.¹²

Veliki doprinos u istraživanju historije srednjeg vijeka dali su i radovi Desanke Kovačević – Kojić. U svojoj knjizi *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni* iz 1961. godine, između ostalog, navodi i detalje trgovinskog ugovora koji je sklopljen u Vranduku 1449. godine između kralja Tomaša i Nikole iz Trogira.¹³ Kraći osvrt o Vranduku daje i u knjizi *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države* objavljenoj 1978. godine.¹⁴

Značajan doprinos u istraživanju dao je i istaknuti stručnjak Pavao Anđelić koji se u više svojih radova osvrnuo na značaj srednjovjekovne utvrde Vranduk. U svom radu *Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni – Prilog tipologiji naselja*, iz 1963. godine autor na dosta jasan način definiše osnovne tipove naselja u srednjovjekovnoj Bosni.¹⁵ Tokom 1973. godine objavio je značajno djelo pod nazivom *Bobovac i Kraljeva Sutjeska stolna mjesta bosanskih vladara u XIV I XV stoljeću* gdje između ostalog, govori i o srednjovjekovnoj župi Brod i značajnim arheološkim lokalitetima koje je ona obuhvatala za vrijeme svog postojanja.¹⁶

U periodu od 2. do 5. oktobra 1971. godine Muzej grada Zenice bio je domaćin naučnog skupa „ *Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura*“ na kojem su učestvovali istaknuti stručnjaci iz oblasti srednjovjekovne historije i arheologije. Svi prezentovani radovi su publikovani 1973. godine u trećem izdanju Muzeja grada Zenice pod nazivom *Radovi sa simpozijuma „ Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“*. Najznačajniji rad zasigurno predstavlja članak Branke Raunig, *Osnovni izvještaj o iskopavanju srednjovjekovne utvrde Vranduk 1968. godine* u kojem se navode podaci o prvom i jedinom arheološkom istraživanju ove utvrde sve do danas. Također, riječ je o jedinom radu koji daje podatke o arheološkim nalazima koji su pronađeni tokom arheološkog iskopavanja.

¹² Šabanović, 1959, 125.

¹³ Kovačević, 1961, 99 – 100.

¹⁴ Kovačević – Kojić, 1978, 81 – 82.

¹⁵ Anđelić, 1963, 179 – 193.

¹⁶ Anđelić, 1973, 239 – 240.

Pored toga, po svom značaju se izdvajaju i dva članka Pava Anđelića. Prvi od njih je *Ruševine srednjovjekovne crkve u Varošišću kod Vranduka* u kojem autor navodi podatke o jedinom arheološkom iskopavanju u vrandučkom podgrađu, dok je drugi rad *Pogled na franjevačko graditeljstvo XVI i XV vijeka u Bosni*. Sa navedenog simpozijuma vrijedi istaći i rad Adema Hanžića, *Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka*, zatim rad Ive Bojanovskog, *Rimska cesta dolinom Bosne i njezina topografija* te rad Fikreta Ibrahimpašića, *Srednjovjekovni tragovi u toponomastici zeničkog kraja*.

Već 1984. godine Pavao Anđelić objavljuje i knjigu *Visoko i okolina kroz historiju I* gdje navodi sažetke pisanih izvora o Visokom u kojim se spominje i grad Vranduk.¹⁷ Iste godine objavljena je i *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine* gdje Pavao Anđelić u poglavlju pod nazivom *Doba srednjovjekovne bosanske države* navodi značajne podatke koji se odnose kako na srednjovjekovnu arhitekturu tako i na arheološke nalaze.¹⁸ Pavao Anđelić je dao veliki doprinos istraživanju ove teme i u brojnim drugim studijama i člancima na koje će se referirati tokom izrade ovog rada. O Vranduku je pisao i Marko Popović 1995. godine u radu *Srednjovjekovne tvrđave u Bosni i Hercegovini*.

U poslijeratnom periodu objavljeno je nekoliko značajnih knjiga i članaka koji govore o srednjovjekovnoj utvrdi Vranduk. Tokom 1996. godine historičar Salih Jalimam je objavio knjigu *Vranduk – Kraljevski grad* u kojoj se osvrnuo i na historijska dešavanja vezana za Vranduk ali i na arheološko istraživanje tokom 1968. godine. Drugo izdanje knjige pod nazivom *Vranduk* objavljeno je 2004. godine kada i fotomonografija. O srednjovjekovnim gradovima piše i Husref Redžić u svojoj knjizi *Srednjovjekovni gradovi u Bosni i Hercegovini* u kojoj daje kratak opis i srednjovjekovnog grada Vranduka.

¹⁷ Anđelić, 1984, 144, 307 – 309.

¹⁸ Anđelić, 1984, 435 – 578.

Značajan doprinos proučavanju srednjovjekovne bosanske prošlosti dali su i radovi objavljeni u posljednjih nekoliko godina. Po svojoj važnosti ističu se *Stećkopedija – kameno blago stare bosanske države*, autora Edina Bujaka te knjiga Emira Filipovića pod nazivom *Bosansko kraljevstvo – historija srednjovjekovne bosanske države* gdje se između ostalog, navodi i tekst povelje koju kralj Tomaš izdaje u Vranduku.

O srednjovjekovnoj nekropoli Kaurska kosa nema puno podataka. Lokalitet se prvi put spominje u knjizi *Gradiški amanet – historijat Gradišća od najstarijih vremena do danas*, autora Edina Bujaka i Šeće Talića te u radu Edina Bujaka *Historijat Gradišća od prahistorije do kraja srednjeg vijeka*.

O srednjovjekovnoj utvrdi Vranduk i podgrađu Varošištu do danas su s arheološkim osvrtom objavljena samo dva naučna rada. Nažalost, razlog za to je nedovoljan broj arheoloških iskopavanja ali i mali broj historijskih izvora zbog čega nije postojao veći interes da se govori o ovoj temi. Obzirom da veći broj arheoloških nalaza koji potiču s Vranduka nikada nije objavljen jedan od ciljeva ovog rada bit će da se određeni broj nalaza tipološki obradi.

2. Zeničko područje i okolina – historijski okvir

Bogatstvo kulturno – historijskih spomenika na području Zenice i njene okoline svjedoči o kontinuitetu naseljavanja i života na ovom prostoru od prahistorije do sadašnjosti. Početak naseljavanja može se pripisati prahistorijskim zajednicama koje su živjele u naseljima gradinskog tipa. U današnjem naselju Gradišće, nedaleko od Zenice zabilježeno je postojanje šest takvih naselja. Na relativno malom prostoru smješteni su Mrtvačka Gradina koja je i najstarije naselje sa datacijom u kasni eneolit i rano brončano doba, zatim Vrh Negraja, Ravna Gradina, lokalitet Kik, Gradac i Kica.¹⁹ Veoma značajan lokalitet jeste i gradinsko naselje Kopilo koje pripada srednjobosanskoj kulturnoj grupi.²⁰

Bogati tragovi materijalne kulture pokazatelj su kako je Zenica i tokom antičkog perioda bila jak centar. U to vrijeme kroz ovo područje najvjerovatnije je vodila jedna od pet rimskih komunikacija koje su izgrađene za vrijeme carskog namjesnika Publija Kornelija Dolabele. Riječ je o cesti *ad Bathinum flumen* čija je izgradnja potvrđena i pisanim svjedočanstvom na solinskom natpisu koji potiče iz 20. godine.²¹ Ivo Bojanovski je iznio pretpostavku da je pravac pružanja ceste prema Zenici mogao voditi preko Gučije Gore i Stranjana. Međutim, ostaje otvoreno pitanje kojim pravcem se pružala cesta nizvodno. Jedna pretpostavka jeste da je prolazila dolinom Bosne pored Vranduka, a druga da je vodila pravcem Ričice – Smetovi – Kraljevine – Begov Han (?) - Žepče i nastavila dalje prema sjeveru.²² Također, ostaje otvorena i mogućnost da je lijevom obalom Bosne preko Orahovice zaobišla teško pristupačni Vrandučki klanac. To je isti put kojim je i Eugen Savojski tokom 1697. godine zaobišao Vranduk i uputio se prema današnjoj Zenici koju je spalio.²³

¹⁹ Bujak, 2012, 10 – 15.

²⁰ Čović, 1983, 433.

Zahvaljujući iznimno važnim otkrićima do kojih se došlo tokom posljednjih arheoloških iskopavanja 2019. godine u sklopu projekta pod nazivom „*Vizualizacija nepoznatog Balkana*“ stvoreni su uvjeti za formiranje jasnije slike o načinu života prahistorijskog čovjeka u metalnom dobu.

²¹ Bojanovski, 1973, 394.

²² Bojanovski, 1973, 408; Bojanovski, 1974, 201 – 202, Bujak, 2012, 16.

²³ Bojanovski, 1974, 202; Bujak, 2012, 16.

Postoji mišljenje da je u Zenici bilo i naselje Bistue Nova. O tome svjedoče i ostaci rimskih naselja u Putovićima, Tišini, Trokućama i Babinom polju²⁴. Na desnoj obali rijeke Bosne u naselju Bilimišće pronađeni su ostaci ranokršćanske crkve – *basilica gemina* sa bogatim odlomcima kamenog namještaja koji je prenesen u Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine²⁵. Smatra se da je objekat stradao najvjerojatnije u periodu s kraja VII stoljeća i kraja IX ili početka X stoljeća.²⁶ Kada je riječ o prijelaznom periodu iz kasne antike u rani srednji vijek bitno je spomenuti otkriće kasnoantičke grobnice na svod u Tribožiću u Gradišću. Pored tri otkrivena skeleta za dataciju grobnice je svakako bitna pojasna kopča čije se porijeklo pripisuje Istočnim Gotima.²⁷

Srednji vijek je zasigurno obilježen značajnim historijskim događajima, a prvi u nizu je poznata Bilinopoljska izjava. Nakon optužbi da se u zemlji Kulina bana nalaze brojni heretici, papa Inocent je 1202. godine uputio pismo nadbiskupu Bernardu Splitskom. Kulin je na optužbe odgovorio riječima kako je bio ubijeden da oni nisu heretici nego katolici te da je spreman da im ukaže na krivovjerje i uputi ih vjeri. Kulinova izjava je ocijenjena kao mudar državnički potez jednog vladara kako bi dobio na vremenu. Da bi istražio navedene optužbe u Bosnu je kao legat upućen Johanes de Casamaris (Kazamaris). Tako je na Bilinom polju, 6. aprila 1203. godine upriličen skup na kojem su se redovnici odrekli krivovjerja. Ovaj dokument poznat je kao Bilinopoljska izjava.²⁸

Značajna ličnost za vrijeme Kulina bana bio je i veliki sudija Gradiša čiji je spomenik pronađen tokom 1964. godine u naselju Podbrežju kod Zenice. Uklesan bosančicom u 17 redova natpis po svom sadržaju predstavlja veliku naučnu vrijednost. Iz natpisa se saznaje da se Kulin nazivao velikim banom te da je u organizaciji njegovog dvora postojala institucija Velikog suda.

²⁴ Patsch, 1906, 159.

²⁵ Paškvalin, 1988, 195.

²⁶ Basler, 1971, 125 - 127.

²⁷ Bujak, 2018, 449.

²⁸ Fine, 2005, 138 – 140.

Pored toga što je Gradiša bio Kulinov veliki sudija, navedeno je da je crkvu – mauzolej ovog vlastelina sagradio Draže Ohmučanin koji se može smatrati jednim od prvih poznatih srednjovjekovnih graditelja. Spomenik se približno datira u kraj 12. i početak 13. stoljeća, a proglašen je Nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine i danas je dio stalne arheološke postavke u Muzeju grada Zenice.²⁹

Značajan spomenik s natpisom pronađen je krajem 19. stoljeća u naselju Puhovac kod Zenice. Radi se o stečku gosta Mišljena koji je bio značajna ličnost u hijerarhiji Crkve bosanske.³⁰ Ukratko su opisani samo neki od historijskih događaja i značajnih lokaliteta sa prostora današnje Zenice i njene okoline. Nedaleko od Zenice, u naselju Radinovići nalazi se jedna krstača poznata kao Markov kamen. Postoji više predaja koje se odnose na ovu krstaču, a jedna od njih je i ta da je tu pokopan Marko koji je poginuo u borbi s Đerzelez Alijom.³¹

Brojni toponimi koji su evidentirani na zeničkom području ukazuju kako je ovo područje bilo naseljeno od najstarijih vremena. Neki od toponima koji se nalaze u neposrednoj blizini srednjovjekovne utvrde Vranduk su i Višegrad, Varošište, Selišće, Kraljevine, Brod i brojni drugi.³²

²⁹ Bešlagić, 2015, 98 – 106; Bujak, 2018, 449.

³⁰ Bujak, 2018, 450 – 451.

³¹ Bujak, 2018, 743.

³² Ibrahimpašić, 1973, 430 – 435.

3. Arduba (Ἀρδουβαν)

Veliki ilirski ustanak (6 – 9 god. n.e.) okončan je osvajanjem utvrđenog naselja Arduba čija je ubikacija do danas ostala nepoznata. Arduba je bila posljednje uporište ustanika u koji se sklonio i veliki broj prebjega. Kada su stigle Germanikove trupe, muškarci Ardube su se odlučili predati mirnim putem u čemu su im se suprotstavili prebjezi za koje nije bilo rimske milosti. Da bi izbjegle ropstvo ilirske žene su se zajedno sa djecom bacale u rijeku i plamen koji je gutao Ardubu.³³ Tako je osvojeno posljednje uporište i uništena posljednja ilirska nada da povrate svoju slobodu.³⁴ Prema kazivanju rimskog historičara Diona Kasija, Arduba je bila dobro utvrđen grad opasan bujnom rijekom. Zbog svog položaja, Arduba se hipotetički često vezuje za Vanduk.³⁵ Jedan od ciljeva arheološkog istraživanja srednjovjekovne utvrde Vranduk 1968. godine bio je i da se utvrdi tačnost hipoteze o tome da li se Arduba nalazila na mjestu današnjeg Vranduka. Arheološki materijal koji je pronađen tom prilikom ukazuje da tragova iz predrimskog vremena na tom području nema. Ipak, budući da je istažen veoma „ mali“ prostor ova hipoteza se još uvijek ne može u potpunosti odbaciti stoga pitanje tačne ubikacije Ardube još uvijek ostaje otvoreno.

³³ Mesihović – Šaćić, 2015, 222.

³⁴ Stipčević, 1989, 51.

³⁵ Mesihović, 2011, 407.

4. Srednjovjekovna utvrda Vranduk – historijski osvrt

Stari grad Vranduk predstavlja izrazito značajno mjesto za srednjovjekovnu bosansku prošlost. Smatra se da ime grada potiče od riječi *branduk*³⁶ braniti ili Vratnik što nije potvrđeno u historijskim izvorima.³⁷ Nedostatak izvornih podataka onemogućava da se stvori jasna i zaokružena slika o nastanku utvrde. Iako spada u skupinu najznačajnijih utvrđenih gradova Bosanskog kraljevstva pisani podaci o njemu su malobrojni, a vijesti prilično jednolične i siromašne. Tokom 1404. godine historijske prilike u srednjovjekovnoj Bosni su bile prilično zaoštrene. Kralj Ostoja koji je do tada bio na bosanskom prijestolju primoran je potražiti utočište na dvoru ugarskog kralja, dok na njegovo mjesto dolazi kralj Tvrtko II. Dok Tvrtko II ima podršku bosanskog plemstva „ bivši kralj“ Ostoja koji boravi u Bobovcu ima podršku Žigmunda Luksemburškog čiji je plan okruniti se bosanskom krunom. Nakon brojnih bezuspješnih vojnih pokušaja Žigmund je 1408. godine poslao vojsku u Bosnu te zauzeo i razorio neke gradove. Već 1410. godine imao je plan da ostvari svoje namjere po pitanju krunisanja te u proljeće šalje novu vojsku u Bosnu. Tom prilikom Ugri osvajaju niz utvrđenih bosanskih gradova kako bi pripremili teren za Žigmundovu krunidbu do koje spletom okolnosti nikada nije došlo.³⁸

Tom prilikom je vjerovatno od strane ugarske vojske osvojen i srednjovjekovni grad Vranduk koji se u diplomatskim dokumentima prvi put spominje 11. marta 1410. godine.³⁹ Riječ je o pismu Dubrovčana koji *se žale hrvatsko – ugarskom kralju Sigismundu na postupak njegovih vojnika koji su 4. marta prodrli iz Vranduka do Podvisokog („ sub castro Vissochi“) i tamo sve dubrovačke trgovce i građane pohvatali i vezane odveli.*⁴⁰

³⁶ https://bs.wikipedia.org/wiki/Tvr%C4%91ava_Vranduk

³⁷ Jalimam, 1996, 23.

³⁸ Filipović, 2017, 160 – 172.

³⁹ Anđelić, 1984, 144.

Marko Vego i Husref Redžić u svojim radovima navode kako se Vranduk prvi put spominje 23.03. 1410. godine. Vego, 1957, 133; Redžić, 2009, 217.

⁴⁰ Anđelić, 1984, 144.

Poznato je kako je ugarska vojska kojom je zapovijedao *hrvatsko – slavonski ban Pavao Bešenji (Bösseny)*⁴¹ provalila u Podvisoki i odvela sve dubrovačke građane užima povezane, zajedno sa njihovom robom i imovinom. Ističu da su tom prilikom odvedeni i plemići i pučanstvo, a neki su bili čak i ranjeni te navode kako su tom prilikom pretrpjeli nenadoknadive štete i nepodnošljive uvrede od strane kraljevih plaćenika i podanika.⁴² Drugi put Vranduk se spominje 30. maja iste godine kada se Dubrovčani ponovo žele kralju Žigmundu zbog pljačke trgovaca u Podvisokom. Tom prilikom odgovaraju na optužbe prema kojima su neki od njihovih ljudi držali stranu kraljevih neprijatelja te navode kako su njihovi ljudi samo trgovali. Pored toga, navode kako se kralj Ostoja uveče udaljio iz Visokog te negoduju kako je ujutro banova vojska napala samo kuće Dubrovčana dok su kuće Bosanaca i njihovih trgovaca ostale netaknute. U pismu navode kako su obaviješteni o tome da je kralj naredio puštanje zarobljenih Dubrovčana, ali su njihovi građani u to vrijeme još uvijek zarobljeni te *kako je ban Pavao u Vranduku mučio dvojicu Dubrovčana tražeći od njih 1000 dukata i prijeteći im da će ih prognati u daleke Košice (Cassovia)*.⁴³

Dubrovačka pisma značajna su prvenstveno zbog toga što je to prvi spomen srednjovjekovnog grada Vranduka u diplomatskim dokumentima kao i zbog toga što ukazuju na to da je ovaj grad pao u ruke ugarske vojske nešto prije 4. marta 1410. godine.

Vranduk je poznat kao često boravište bosanskih vladara. Bosanski kraljevi su u njemu primali izaslanstva, potpisivali ugovore i izdavali povelje. Dubrovački poslanik Restić navodi u svom pismu kako je kralj Tvrtko II Tvrtković boravio 07. i 16. augusta 1430. godine u podgrađu grada Vranduka Sotto Uranduch.⁴⁴ I naredne godine 1431. dubrovački poslanik Restić ponovo boravi u vrandučkom podgrađu kada izvještava svoju republiku o vijećanju između Radoslava Pavlovića i turskog poslanika.⁴⁵ Postoji mogućnost kako je kralj Tvrtko II tokom ljeta ponovo boravio u vrandučkom podgrađu.⁴⁶

⁴¹ Anđelić, 1973, 141.

⁴² Anđelić, 1984, 144; 309;

⁴³ Anđelić, 1984, 144; 309; Valenta, 2019, 106.

⁴⁴ Truhelka 1917, 178; Hrelja, 1957, 138; Kovačević – Kojić, 1978, 82; Raunig, 1973, 466; Jalimam, 1996, 31; Jalimam, 2004, 54; Đukić – Živković, 2007, 129;

http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2528

⁴⁵ Truhelka, 1904, 86; Hrelja, 1957, 138; Vego, 1957, 133; Đukić – Živković, 2007, 129;

http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2528

⁴⁶ Raunig, 1973, 466.

Radivoj Ostojić, bio je sin kralja Ostoje koji se kao pretendent na bosansko prijestolje javlja za vrijeme Konavovskog rata 1431. godine.⁴⁷ Njegov cilj bio je da preotme krunu kralja Tvrtka II Tvrtkovića u čemu nije uspio.⁴⁸ Poznato je da je Radivoj u nekoliko navrata tražio od Dubrovčana da mu isplate dohotke na što oni nisu pristali, ali su odlučili ukazati poštovanje i poslati darove kako bi na taj način izbjegli neprijateljstvo.⁴⁹ Navodi se kako je Radivoj tokom 1433. godine te darove primio i u Vranduku.⁵⁰ To je vrijeme kada Turci pokušavaju na brojne načine da oslabe poziciju kralja Tvrtka II koji se nije predavao.⁵¹ Politički zapleti u zemlji su djelomično riješeni pohodom hrvatsko – slavonskog bana Matka Talovca koji je kralju Tvrtku II pomogao da povрати tvrđave koje drži protukralj Radivoj, a jedna od njih je i Vranduk.⁵²

Tvrtka II je nakon smrti 1443. godine naslijedio sin kralja Ostoje, Stjepan Tomaš. Najveći protivnici novog kralja bili su vojvoda Stjepan Vukčić Kosača te njegov brat Radivoj koji se na političkoj sceni ponovo javlja kao protukralj.⁵³ Tomaš je opisan kao neko ko se ranije nije posebno isticao, ali je svakako posjedovao veće diplomatske sposobnosti od svog brata.⁵⁴ Nakon postignutog mira s vojvodom, kralj Tomaš sklapa brak s njegovom kćerkom Katarinom.⁵⁵ S druge strane, protukralj Radivoj ostaje sam i bez podrške i jedino što mu preostaje u to vrijeme je da se pomiri sa svojim bratom legitimnim kraljom. Nakon toga, poznato je kako Radivoj počinje igrati istaknutu ulogu u političkom životu srednjovjekovne bosanske države.⁵⁶ Kralj Tomaš je svog brata imenovao *knezom Vranduka*, dok se na osnovu dubrovačke arhivske građe saznaje kako ga je papa 1446. godine uzeo pod svoju zaštitu jer se pokazao odanim katolikom.⁵⁷

⁴⁷ Ćorović, 1940, 444.

⁴⁸ Spahić, 2016, 220.

⁴⁹ Filipović, 2017, 180.

⁵⁰ Vego, 1957, 133; Jalimam, 1996, 34; Jalimam, 2004, 61; Valenta, 2019, 106 – 107.

⁵¹ Filipović, 2017, 193.

⁵² Jalimam, 1996, 34; Jalimam, 2004, 62;

http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2528

⁵³ Spahić, 2016, 221.

⁵⁴ Ćorović, 1940, 468.

⁵⁵ Filipović, 2017, 209.

⁵⁶ Filipović, 2017, 193.

⁵⁷ Truhelka, 1904, 87; Truhelka, 1917, 209; Ćorović, 1940, 469; Kreševljaković, 1953, 19; Spahić, 2016, 221; Filipović, 2017, 193.

Osim što je bio često boravište bosanskih vladara, Vranduk se smatrao i prijestolnicom kralja Tomaša. Poveljom od 22. *augusta 1446 godine*, izdatoj u Vranduku⁵⁸, kralj je sinovima vojvode Ivaniša Dragišića, knezovima Pavlu, Marku i Jurju za njihovu *vjernu službu*⁵⁹ darovao grad Ključ i brojna sela sa svim ostalim prihodima. Tekst povelje je zanimljiv i po tome što se kao svjedoci navode vojvoda Stjepan Vukčić, vojvoda Ivaniš, sin vojvode Radivoja i dr. što upućuje na zaključak kako su u to vrijeme uz kralja Tomaša na Vranduku boravile i velmože. Ovu povelju je pisao kraljev dijak Tvrtko Sekulović.⁶⁰

U doba srednjovjekovne bosanske države trgovina je igrala izrazito značajnu ulogu. Kralj Tomaš je bio posebno posvećen trgovini srebrom koja mu je donosila solidne prihode kojim je sultanu plaćao danak, a u Bosni je imao više *stacuna* za prodaju bolanog srebra. Poznato je kako je kralj *sklopio ugovor s trogirskim knezom Nikolom o osnivanju zajedničkog društva (societas) za trgovinu srebrom. Ugovor je sklopljen u gradu Vranduku kod Zenice 3. februara 1449. godine.*⁶¹ Ovaj ugovor je značajan zbog toga što kralja prikazuje i kao trgovca.⁶² Tom prilikom kralj i knez Nikola su osnovali trgovačku zadrugu (društvo) u trajanju od pet godina. Obje strane su uložile po 6 000 dukata za otkup srebra po čitavoj Bosni, a osim toga su otvorili i tri trgovine *stacuna* i to u Splitu, Fojnici i Jajcu, u kojima će i kralj kupovati sve što mu bude potrebno. Pored toga, navodi se kako je kralj propisao i to da na svim mjestima u Bosni srebro prodaje knezu Nikoli (*... jeste hoćemo da sva srebra koja dohode u našu komoru i koja se nahode u naših, mistih, na prodaju da se imaju dati za gotove dukate, pošto ih, mogao bude kupit...*).⁶³ Desanka Kovačević smatra kako je Nikola ovim ostvario monopol na trgovinu bosanskim srebrom.⁶⁴ Posljednja stavka ugovora podrazumijevala je da će obje strane nakon pet godina dijeliti i dobit i štetu na dva jednaka dijela.⁶⁵

⁵⁸ Kajer / Vuletić – Vukasović, 1905, 256.

⁵⁹ Vazalni odnosi u srednjovjekovnoj Bosni zasnivali se se na vjernoj službi i vjeri gospodskoj. Vjerna služba je predstavljala obaveze koje je vazal imao prema senioru (vladaru), dok je vjera gospodska označavala ono što senior daje vazalu. Od izrazitog značaja bio je sistem obaveza i radnji koje jedna strana ima prema drugoj. https://bs.wikipedia.org/wiki/Vazalni_odnosi_u_srednjovjekovnoj_Bosni

⁶⁰ Filipović, 2017, 224 – 225.

⁶¹ Vego, 1999, 200.

⁶² Truhelka, 1904, 87.

⁶³ Vego, 1999, 200.

⁶⁴ Kovačević, 1961, 99 – 100.

⁶⁵ Truhelka, 1904, 87; Vego, 1957, 133; Hrelja, 1957, 138 – 139; Kovačević, 1961, 100; Vego, 1999, 200; Valenta, 2019, 107.

Sklapanje braka između Stjepana Tomaševića i kćerke pokojnog despota Lazara Brankovića bilo je prilika da kralj Tomaš proširi svoju vlast i na srpsku despotovinu. Da bi se to ostvarilo trebao je podršku ugarskog kralja Matije Korvina stoga krajem 1458. godine odlazi na jednomjesečne pregovore u Segedinu.⁶⁶ Pri povratku u Bosnu kralj Tomaš *10. februara 1459.* godine upućuje pismo varadinskom biskupu Ivanu Vitezu u kojem navodi kako je iz Segedina u Jajce stigao za trinaest dana, 31. januara, a samo dva dana ranije (29. januara) osmanlije su upale u gradove Bobovac, a poslije i Vranduk. Ističe da je vojska tom prilikom nanijela veliku štetu odvođenjem četa, paljenjem kuća, uništavanjem voćki, vinograda i ostalog.⁶⁷ Branka Raunig smatra kako postoji mogućnost da iako je osmanska vojaka opsjedala Vranduk da on tom prilikom nije bio zauzet.⁶⁸

Godine 1463., Vranduk je kao i ostatak Bosne pao pod osmansku vlast.⁶⁹ Bio je pripojen vilajetu Kraljeve zemlje, teritorijalnoj jedinici Bosanskog sandžaka, a 1469. godine predstavljao je jednu od najsjevernijih graničnih utvrda prema Ugarskoj.⁷⁰ Historičar Hazim Šabanović navodi kako se u popisima iz 1485 i 1489. godine Vranduk ne spominje te se javlja tek 1516. godine kao tvrđava i sjedište nahije.⁷¹

Značajan historijski događaj koji se vezuje uz Vranduk je i pohod princa Eugena Savojskog koji je 20. oktobra 1697. godine stigao pod Vranduk. Kada je shvatio da je nemoguće proći s vojskom i prtljagom između strmih stijena odlučio je promijeniti smijer kretanja te se uputio prema Zenici koju je spalio. Tako je Vranduk postao jedini grad u dolini rijeke Bosne koji se odupro pokušaju Eugenovog osvajanju.⁷²

⁶⁶ Filipović, 2017, 220 – 221.

⁶⁷ Anđelić, 1973, 142 – 143; Šunjić, 1998, 85; Spahić, 2016, 194, 196; Valenta, 2019, 107.

⁶⁸ Raunig, 1973, 467.

⁶⁹ Kreševljaković, 1953, 19; Vego, 1957, 133;

⁷⁰ Raunig, 1973, 467; Redžić, 2009, 218.

⁷¹ Šabanović, 1959, 125.

⁷² Truhelka, 1904, 88.

4.1. Crkva sv. Tome

U doba srednjovjekovne bosanske države bile su pristutne tri crkvene organizacije Pravoslavna, Katolička, i Crkva bosanska.⁷³ Budući da je dosta vremena bilo rašireno mišljenje kako je vjerskim životom na ovom prostoru dominirala Crkva bosanska čiji pripadnici nisu podizali hramove smatralo se kako je na ovom prostoru postojalo malo crkvenih građevina. Tom mišljenju je uveliko doprinio i nedostatak arheološke i historijske građe te su istraživanja provdena nakon Drugog svjetskog rata dovela do niza novih otkrića na tom polju.⁷⁴ Crkvene građevine u srednjovjekovnoj Bosni građene su od strane različitih ktitora – osnivača i organizatora. Među najčešćim osnivačima bili su vladari, pojedini feudalci, različite društvene zajednice te crkvene organizacije.⁷⁵ Građevinski materijal od kojeg su građeni objekti uglavnom je odgovarao uslovima terena što ukazuje na to da se najčešće radilo o drvetu te kamenu u krečnom malteru. Historijska građa ukazuje na to kako se vremenom povećavao broj gradskih i varoških zajednica koje su imale svoje crkve, dok s druge strane arheološkim metodama je još uvijek teško ubicirati takve objekte. Jedan od razloga je svakako i taj što je vremenom došlo do razvoja naselja i izgradnje novih objekata zbog kojih su uništene stare građevine ili su sagrađeni novi na njihovim temeljima. Razvijenija naselja gradskog tipa su u doba srednjovjekovne bosanske države po pravilu imala dvije crkve.⁷⁶

Poznato je da su i u blizini Vranduka postojale dvije crkve. Riječ je o crkvi sv. Tome te samostanu i crkvi sv. Marije u Varošištu. Smatra se kako su kralj Stjepan Tomaš i kraljica Katarina već tokom 1446. godine prešli na katoličanstvo i tada dolazi do sve većeg uspona katolika.⁷⁷ Izvori ne govore kada je kralj Tomaš primio kataoličanstvo niti je u papinskom pismu navedeno šta je kralj bio prije pokrštavanja, ali se pretpostavlja da je bio pripadnik Crkve bosanske.⁷⁸

⁷³ Lovrenović, 2009, 240.

⁷⁴ Anđelić, 1984, 474.

⁷⁵ Anđelić, 1984, 476.

⁷⁶ Anđelić, 1984, 252.

⁷⁷ Fine, 2005, 306.

⁷⁸ Fine, 2005, 303.

Nakon što se odrekao svog vjerovanja i prihvatio katoličanstvo kralj je polovinom XV stoljeća dao podići veći broj crkava u raznim mjestima u Bosni ⁷⁹ Jedan od objekata koje je kralj Tomaš u to vrijeme dao podići bila je i crkva sv. Tome u Vranduku koju je posvetio svom imenjaku i zaštitniku Tomi i za nju je tražio i dobio posebne povlastice iz Rima.⁸⁰ Između ostalog, papa Nikola V je 18. 6. 1447. godine svim posjetiocima crkve sv. Tome u Vranduku podijelio oprost.⁸¹

Brojni značajni podaci o crkvi sv. Tome ostali su nepoznanica sve do danas. Turski popisi ne spominju postojanje bilo kakve crkve u Vranduku stoga je tačna ubikacije crkve sv. Tome još uvijek nepoznata. Postoji pretpostavka kako je crkva bila sagrađena uz samu tvrđavu na mjestu gdje je u kasnije doba sa dolaskom Turaka sagrađena džamija sultana Mehmeda Fatiha.⁸² Arheološka istraživanja srednjovjekovnog grada Vranduka vršena su samo unutar obora grada i nisu rezultirala otkrićem lokacije na kojoj se nalazila crkva sv. Tome budući da se tome i nije pridavala pažnja u tom momentu.

⁷⁹ Truhelka, 1904, 87; Mikulić, 1997, 87; Anđelić, 1984, 477.

⁸⁰ Truhelka, 1904, 87; Hrelja, 1957, 138, Anđelić, 1973, 239; Đukić – Živković, 2007, 128.

⁸¹ Vego, 1957, 133; Jalimam, 1996, 35 – 36.

⁸² Handžić, 1973, 387; Jalimam, 1996, 36; Jalimam, 2004, 65 – 66.

5. Topografija i arhitektura Vranduka – arheološki osvrt

Srednjovjekovni grad Vranduk nalazi se 20 km nizvodno od Zenice na lijevoj obali rijeke Bosne, na dionici magistralnog puta M -17 Zenica – Nemila.⁸³ Obrnoci planinskog vijenca Zeletve i Vepra koji uokviruju dolinu rijeke Bosne, stvorili su uski klanac u kojem rijeka pravi oštru „S“ krivinu.⁸⁴ Na istaknutom vrhu klisure, 25 m iznad riječnog korita podignut je srednjovjekovni grad.⁸⁵ Smještaj Vranduka u planinski i teško prohodan kraj imao je prvenstveno strateški – odbrambeni značaj. Brižljivo odbaran položaj omogućio je kontrolu i desetljećima uspješnu odbranu od brojnih neprijatelja koji su namjeravali da ga osvoje. Stoga je s pravom nazvan *kapija Bosne* ili *najtvrdi dio zemlje Bosne*.⁸⁶

Zahvaljujući svom prirodno – geografskom položaju poseban impuls životu na ovom prostoru davalo je i to što se grad nalazio na prometnom putu koji je dolinom rijeke Bosne iz Visokog vodio ka Savi. Budući da Vranduk nije ulazio u užu krug interesa Dubrovčana i poslovnih ljudi izostali su podaci o privrednoj aktivnosti grada.⁸⁷ Pripadao je nekadašnjoj župi Brod koja je u izvorima prvi put zabilježena 1244. godine i koja je smatrana posjedom bosanskih banova, kasnije i kraljeva te nazivana „*contrata del re*“, (*kraljevska zemlja*).⁸⁸

⁸³ 44. 291827 sjeverne geografske širine i 17. 904071 istočne geografske dužine.

⁸⁴ Hrelja, 1957, 132.

⁸⁵ Raunig, 1973, 453.

⁸⁶ Jalimam, 2004, 5.

⁸⁷ Anđelić, 1973, 239.

⁸⁸ Vego, 1957, 133; Handžić, 1973, 383; Đukić – Živković, 2007, 126, 130.

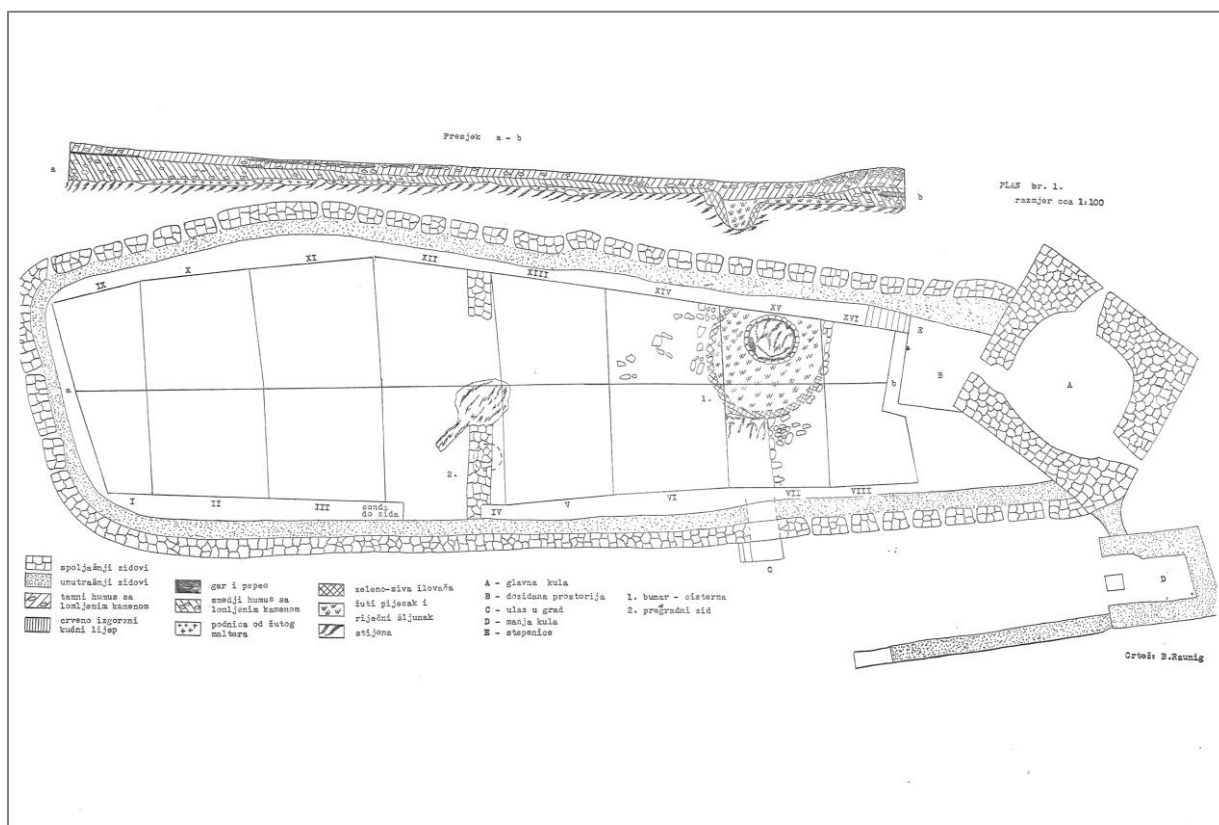
Slika 1. Srednjovekovna utvrda Vranduk (Foto: N. Burko)

Slika 2. Unutrašnjost obora (Foto: N. Burko)

Iako je današnja arhitektura Vranduka izuzetno očuvana prvobitni grad doživio je znatne dogradnje i popravke.⁸⁹ Oblik utvrde prilagođen je konfiguraciji terena, a svojom dužom stranom tvrđava je približno orijentirana u pravcu sjever – jug. Utvrđenje se sastoji od:

- bedema sa glavnim ulazom na sjeveroistočnoj strani
- izduženog dvorišta – obora sa cisternom i bunarom
- velike (glavne) kule
- tzv. stražare (dozidane prostorije uz veliku kulu) i
- male kule⁹⁰

Slika 3. Tlocrt srednjovjekovne utvrde Vranduk (preuzeto iz Raunig, 1973, Plan br. 1.)

⁸⁹ Truhelka, 1904, 85.

⁹⁰ Raunig, 1973, 453.

Ulaz u grad nalazi se na istočnom zidu bedema, bliže sjevernom kraju utvrde i glavnoj kuli. Ispred se nalazi kamenom popločan plato i mali trijem do koga se dolazi kamenim stepenicama. Ozidan je u obliku niskog svoda, a pretpostavlja se da je bio zatvoren hrastovim vratima koja su bila okovana željeznim okovom.⁹¹ Prilikom arheoloških iskopavanja pronađeni su željezni okov i ključ o čemu će više riječi biti u tipološkoj analizi nalaza.

Južno od glavne kule proteže se obor izdužene elipsoidne osnove što ovo utvrđenje čini jedinstven kada je riječ o arhitekturi utvrđenja na tlu Bosne i Hercegovine. Vanjski bedemi (debljine 1m) postavljeni su na stjenovitom platou na kojem su slojevi humusa različite debljine. Prvobitni zidovi bili su slabije konstrukcije tako da je u drugom navratu sa unutrašnje strane bedema dozidan zid koji je postavljen na zemlju. Tako je ispred puškarnica nastao široki trijem koji je vojci služio da lakše prolazi od jedne do druge puškarnice kojih je na zapadnom i južnom zidu ukupno raspoređeno 27, dok je sa istočne i sjeverne strane danas vidljivo 8. Razmak između puškarnica je 1,00 do 1, 55 m.⁹² Ćiro Truhelka naglašava da se dogradnjom zida obor suzio *na 12 m širine i 35 m dužine, ne računajući prostor što ga zauzima kula i stražarnica pred njom.*⁹³ Navdene dimenzije obora se kod nekih autora razlikuju pa tako Husref Redžić navodi da je dužina obora cca 25 m, a širina oko 8,5 m te da su bedemi pojačani za 2,5 m za vrijeme kralja Tomaša i pojačanog turskog pritiska na Bosnu.⁹⁴

⁹¹ Truhelka, 1904, 85; Raunig, 1973, 453; Redžić, 2009, 219.

⁹² http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2528

⁹³ Truhelka, 1904, 85.

⁹⁴ Redžić, 2009, 219.

Slika 4. Pogled na široki trijem ispod puškarnica (Foto: N. Burko)

Slika 5. Južni zid prije obrušavanja (Foto: N. Burko)

Kako bi osigurali dovoljne količine vode, veći gradovi poput Bobovca imali su nekoliko cisterni.⁹⁵ Cisterne su uglavnom bile kružne ili ovalne osnove sa kamenim svodom ili ravnim krovom. Pavao Anđelić navodi kako se zapažaju dvije osnovne tehnike gradnje cisterni: školovani majstori iz primorja koristili su staru antičku tehniku zidanja i prevlačenja malterom koji se spravljao miješanjem kreča sa mljevenom ili tucanom ciglom, dok je druga tehnika podrazumijevala oblaganje cisterne ranim vrstama gline kao što je slučaj i sa cisternom na Vranduku.⁹⁶

Slika 6. Bunar – cisterna u sjeverozapadnom dijelu obora (Foto: N. Burko)

U sjeverozapadnom dijelu obora nalazi se bunar – cisterna koji predstavlja značajan građevinski objekat. Ukopan je u živu stijenu do dubine od 6 m dok jama iskopana u živoj stijeni na površini ima promjer od 5,5 m. Kako bi se spriječilo propuštanje vode živa stijena je bila oblijepljena slojem zelenkastosive ilovače koji je na površini bio širine 50 cm.⁹⁷

⁹⁵ Anđelić, 1973, 64.

⁹⁶ Anđelić, 1984, 469.

⁹⁷ Raunig, 1973, 456; Redžić, 2009, 219.

http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2528

Zatim slijedi sloj riječnog šljunka i pijeska širine oko 1, 20 m koji je imao ulogu filtera. U sredini se nalazio pravilan kružni bunar promjera 2, 50 m koji je ozidan kvadrima od sedre različite veličine. U pravcu ulaza u grad bio je predviđen preliv u slučaju većih količina vode kako bi se moglo spriječiti plavljenje grada. Prema riječima Branke Raunig, bunar je imao ulogu da skuplja kišnicu tako da je sloj ilovače sprječavao oticanje vode dok je sloj riječnog šljunka i pijeska služio kao filter kao i sedra kojom je bio ozidan. Na osnovu konstrukcije objekta može se pretpostaviti da je bunar mogao čuvati nekoliko hiljada litara vode što je u slučaju opsade mogla biti dovoljna zaliha. Način i tehnika gradnje ukazuju na pretpostavku da je cisterna u Vranduku mogla biti sagrađena od strane dalmatinskih (možda dubrovačkih) graditelja.⁹⁸

Glavna kula utvrde nalazi se na najvišem dijelu starog grada. Podignuta je sa sjeverne strane i djelomično uvučena u perimetralne bedeme i većim dijelom orijentisana prema unutrašnjosti grada. Osnova kule je približno kvadratna sa temeljima položenim na živoj stijeni. Zidana je od lomljenog kamena i veziva od vapnene žbuke koja je vremenom patinirala i dobila sivkastu boju. Debljina zidova je različita. Iz strateških razloga najdeblji su sjeverozapadni i sjeveroistočni zid čije dimenzije na nekim dijelovima dosežu od 1, 95 do 2,20 m.⁹⁹ Smatra se kako je glavna kula nekada bila znatno viša te da se sastojala iz tri etaže gdje je donja vjerovatno služila kao ostava dok su preostale dvije bile namjenjene za smještaj posade. Ulaz je smješten na jugozapadnom zidu, a u kulu se ranije ulazilo ljestvama dok je krov imao šatorast izgled. Uz glavnu kulu postoji još jedna prostorija koju Ćiro Truhelka naziva *stražarnica*.¹⁰⁰ Riječ je o manjoj prostoriji koja je dozidana uz dio južnog zida glavne kule i koju je trebalo proći prije nego se kamenim stepenicama dođe do ulaza u glavnu kulu. Neki smatraju da je ova prostorija služila i kao zatvor.¹⁰¹

⁹⁸ Raunig, 1973, 457; Jalimam, 1996, 30; Jalimam, 2004, 51;

http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2528

⁹⁹ http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2528

¹⁰⁰ Truhelka, 1904, 85.

¹⁰¹ Raunig, 1973, 453.

Izvan gradskog obora, uz istočni ugao glavne kule podignuta je mala kula sa ozidanim uskim predvorjem koje je vodilo skoro do gradske kapije.¹⁰² Prema riječima Ćire Truhelke ova kula je služila kao stražarnica i imala je prvenstveno ulogu da zaštiti ulaz u grad.¹⁰³ Pretpostavlja se da je sagrađena nešto kasnije u odnosu na ostatak utvrđenja, a sastojala se od podruma i dvije etaže. Podrum se nalazio na dubini od 3, 95 m ispod razine prve etaže. Na prvoj etaži su se nalazila ulazna vrata i jedan prozorski otvor dok se na drugoj etaži nalazila prostorija sa ozidanim ognjištem ispred kojeg je bio popločan prostor. Dim iz prostorije je odvođen kroz kameni dimnjak. Unutrašnja konstrukcija male kule bila je drvena kao i krov koji je bio pokriven drvenom šindrom.¹⁰⁴

¹⁰² Raunig, 1973, 453; Jalimam, 1996, 29.

¹⁰³ Truhelka, 1904, 85.

¹⁰⁴ Detaljan opis i dimenzije male kule nalaze se u odluci o proglašenju Graditeljske cjeline Stari grad Vranduk nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2528

Slika 7. Pogled na veliku – glavnu kulu unutar obora (Foto: N. Burko)

Slika 8. Velika i mala kula (Foto: N. Burko)

5.1. Arheološko istraživanje 1968. godine

Sistematsko arheološko istraživanje srednjovjekovne utvrde Vranduk počelo je 25. juna 1968. godine nakon što je lokalitet pregledan od strane arheologa Branke Raunig, Pava Anđelića, tadašnjeg kustosa Zemaljskog muzeja u Sarajevu i Fikreta Ibrahimpašića, direktora Muzeja grada Zenice. Bilo je to prvo i jedino arheološko istraživanje ovog lokaliteta sve do danas, a rezultati su najbolje prikazani u radu Branke Raunig pod nazivom *Osnovni izvještaj o iskopavanju srednjovjekovne utvrde Vranduk 1968. godine*. Glavni cilj istraživanja bio je utvrditi sačuvanost kulturnih slojeva i pokušati dati odgovore na brojna pitanja i hipoteze koje su se u to vrijeme bile nejasne za Vranduk. U toku radova istražen je prostor unutar gradskih bedema (obor) koji je uzdužno podijeljen na dvije približno jednake polovine istočnu i zapadnu. Zatim su obje polovine podijeljene na 16 kvadrata označenih rimskim brojevima od I – XVI između kojih su tokom iskopavanja ostavljeni kontrolni profili širine oko 40 cm sa različitim kosinama kako ne bi došlo do urušavanja profila. Pored toga, uz zidove utvrde ostavljen je neiskopavan prostor širine 1 m kako bi se spriječilo oštećenje temelja utvrde.¹⁰⁵

Prvobitno tlo obora predstavlja živa stijena na dubini od 1,66 do 2,10 m. Tu je na pojedinim mjestima pronađen tanak sloj gara za koji se pretpostavlja da je mogao nastati paljenjem rastinja. Na živoj stijeni su nađeni i tragovi ugljenisanih greda, gomila ugljenisanih ostataka vrlo sitne žitarice, manje grudve crveno izgorjene zemlje te manja jama koja je bila ispunjena sitnim kamenom i ostacima ugljenisanog drveta. Iznad stijene je utvrđeno izdvajanje tri kulturna sloja (tabela 1).

¹⁰⁵ Raunig, 1973, 454.

Kao prvi kulturni sloj označena je podnica od maltera miješanog sa svijetložutim pijeskom. Debljina podnice je varirala od 5 -25 te na nekim mjestima i 30 cm što je ovisilo od udubljenja i nagiba terena. Postoji mogućnost da je izrađena istovremeno kada i unutrašnji zidovi utvrde ili nešto kasnije, a prostirala se duž čitavog obora kako bi se na taj način izravnilo tlo. Istom sloju kao i podnica pripadaju ostaci temeljnog zida podignutog na živoj stijeni. Građen je od pritesanih komada lomljenog kamena vezanih malterom sa živim krečom. Zid je dijelio obor na dva nejednaka dijela, a bio je orijentiran u pravcu istok – zapad. Oko 3 m od zapadanog zida nalazila su se vrata ili prolaz u poprečnom zidu, širine oko 3 m kojim vjerovatno pripada i fragment kamenog dovratka koji pronađen tokom iskopavanja. Istom sloju pripada i bunar – cisterna koji zasigurno predstavlja najinteresantniju građevinsku konstrukciju pronađenu tokom iskopavanja.¹⁰⁶

Drugi kulturni sloj sastojao se od smeđe zemlje pomiješane sa većom ili manjom količinom lomljenog kamena. Debljina sloja je varirala tako da je u pojedinim kvadratima prelazila 1 m se u nekim sloj nije bilo moguće diferencirati, a najdeblji je bio uz zidove utvrde.¹⁰⁷ Drugi kulturni sloj sastojao se od više građevinskih objekata. Uz istočni zid u južnoj polovini obora otkriven je banak čija je namjena ostala nepoznata. Bio je izrađen od lomljenog kamena vezanog malterom čija je dužina iznosila 5 m, a širina 1,40 m. Istom sloju pripadaju ostaci izgorenog kućnog lijepa ispod kojeg se nalazilo ugljenisano zrnevlje vjerovatno od neke žitarice. Branka Raunig navodi kako se sloj crveno pečene zemlje nastavljao ispod sadašnjeg kamenog stepeništa koje vodi u glavnu kulu utvrde. Smatra se kako je na prostoru ispod glavne kule postojao objekat izgrađen od pletera oblijepljenog zemljom unutar koga je postojalo i ognjište. U istom sloju pronađeno je još nekoliko ognjišta i vatrišta koja su pronađena na otvorenom prostoru obora i koja se nisu mogla povezati sa nekim građevinskim objektom izuzev jednog. U južnoj polovini obora uz zapadni zid otkrivena je supstrukcija mlina od lomljenog kamena te dva mlinska kamena. Vjerovatno je bilo riječ o mlinu na ručni pogon koji je bio od drveta, a koji je uništen od vatre.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Raunig, 1973, 455 – 456;

http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2528

¹⁰⁷ Isto, 455.

¹⁰⁸ Isto, 457 – 458.

Površinski sloj zemlje koji se sastojao od tamne humusne zemlje izmiješane sa nasipom od sitnijeg i krupnijeg lomljenog kamena označen je kao treći kulturni sloj. Njegova debljina je iznosila od 20 do 50 cm, a u njemu su pronađene dvije jame za kreč i ostaci „ Dizdareve kuće“. Kućni lijep sa tragovima pletera pronađen je na dubini od oko 15 – 30 cm dok je ispod ovog sloja na dubini od 30 – 50 cm otkrivena je i substrukcija objekta koja se sastojala od krupnijih komada lomljenog kamena poredanih po tlu u nizovima. Zgrade koje su bile izgrađene od pletera oblijepljenog zemljom nazivale su se šeperuše, a prema riječima mještana i Dizdareva kuća je bila šeperuša. Pretpostavlja se kako je ova kuća prvobitno napuštena te je potom i izgorjela.¹⁰⁹

Broj kulturnog sloja	Dubina kulturnog sloja	Opis kulturnog sloja
Živa stijena	1,66 – 2,10 m	
Prvi	0,05 – 0,25 / 0,30 cm	Podnica od maltera miješanog sa svijetložutim pijeskom.
Drugi	+ 1 m	Smeđa zemlja pomiješana sa većom ili manjom količinom lomljenog kamena.
Treći	0,20 – 0, 50 cm	Površinski sloj, tamna humusna zemlja izmiješana sa nasipom od sitnijeg i krupnijeg lomljenog kamena.

Tabela 1. Prikaz kulturnih slojeva definisanih tokom istraživanja prostora unutar gradskih bedema 1968. godine (uporediti: Raunig, 1973, 455.)

¹⁰⁹ Raunig, 1973, 455 – 456; 458 – 459;
http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2528

6. Arheološki nalazi

6.1. Osnovne odlike

Sistematska arheološka istraživanja koja su provedena tokom 1968. godine unutar zidina starog grada Vranduka pružila su relativno malo pokretnih nalaza. Cjelokupan arheološki materijal koji je tom prilikom pronađen zabilježen je pod ukupno **936** inventarnih brojeva i pohranjen je u Muzeju grada Zenice. Riječ je o nalazima koji u najvećoj mjeri potiču iz srednjeg vijeka te osmanskog perioda. Grubom podjelom pronađeni materijal može se svrstati u nakit, alat, oruđe, oružje, keramiku te ostale upotrebne predmete. Da bi se stvorio jasniji uvid u brojno stanje nalaza oni su predstavljeni u tabeli 3.

6.2. Keramika

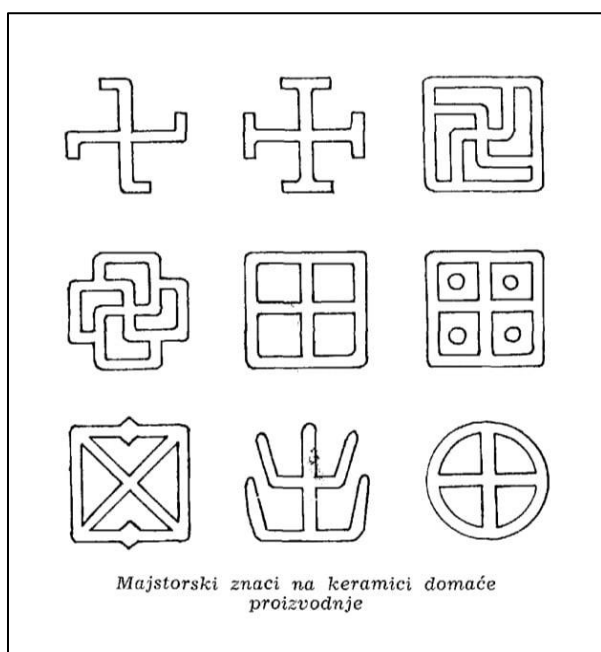
Keramika predstavlja najbrojnije zastupljenu vrstu pokretnih nalaza. Na istraženom prostoru unutar gradskog obora pronađeni su manji fragmenti keramičkog posuđa dok su čitave posude izostale. Ipak, nakon detaljne analize pojedinih fragmenata neke posude je bilo moguće rekonstruisati. Branka Raunig smatra kako faktura i oblici keramike koja je pronađena u sva tri otkopna sloja ne pokazuje veće razlike, ali bi se mogla utvrditi razvojna linija na osnovu profilacije oboda. Riječ je o pretežno gruboj keramici koja u sebi ima dosta primjesa kvarcnog pijeska. S druge strane, manji broj fragmenata je od bolje prečišćene, svijetložute pečene keramike. Kada je riječ o boji posuda zastupljene su sve nijanse od crne, tamno – sive, tamno – smeđe, žućkastosmeđe, crvenkastosmeđe, dok je manji broj fragmenata zadržao tragove zelenkastožute ili zelenosmeđe gleđi.

Na većini fragmenata primijećuje se jači ili slabiji sloj gara koji je na nekim fragmentima s vanjske, a na nekim s unutrašnje strane. Zastupljene su tri osnovne vrste oblika:

lonac, ravnog dna, loptastog ili izduženo loptastog recipijenta suženog vrata i više ili manje izvijenog profilisanog oboda;

zdjela, ravnog dna, koničnog ili zaobljenog recipijenta, ravnog ili unutra povijenog oboda;

pećnjak, ravnog dna izduženo koničnog oblika, ponekad profilisanog oboda.

Slika 15. Žigovi radionica na keramici s Bobovca (preuzeto iz: Anđelić, 1973, 113)

Slika 16. Žig u vidu svastike s lokaliteta Vranduk (Foto: N. Burko)

Treću značajnu vrstu keramičkih nalaza koji su pronađeni tokom istraživanja Vranduka predstavljaju pećnjaci. Da bi se zagrijali ljudi su prvobitno koristili različita vatrišta i ognjišta, a vremenom je došlo i do pojave jednostavnijih peći. U 14. stoljeću u Evropi se pojavljuju Kaljeve peći koje su karakteristične po tome što su u njih bili uzidani pećnjaci u obliku čaše, lukovice ili zdjele s otvorima prema vani kako bi se dobila što veća grijana površina i kako bi se toplina mogla što duže zadržati u prostoriji. Postojale su različite forme pećnjaka, a kalupi za njihovu izradu bili su od gline. Jedan od lokaliteta na kojem je pronađeno mnoštvo pećnjaka različitih tipova i ukrasa jeste srednjovjekovni grad Ružica u Hrvatskoj. Pećnjaci u obliku čaše, lukovice, zdjelasti pećnjaci, zatim pećnjaci s pločom i nišom, krovni pećnjaci samo su neki od raznovrsnih primjera koji su pronađeni na ovom lokalitetu, a veći broj njih predstavlja vrhunske umjetničke radove.¹¹⁰

Običaj da se umjetnička pažnja posveti zemljanim pećima odrazio se na specifičan način i u današnjoj Bosni i Hercegovini. Ostaci zemljanih peći koje su zagrijavale veće objekte pronađeni su u kraljevskom dvoru i ruševinama franjevačkih kuća na Bobovcu, Visokom, Bokševcu kod Konjica, i Varošišću kod Vranduka.

Svojom umjetničkom izradom i detaljima posebno se izdvajaju pećnjaci iz ruševina donje palače na Bobovcu koji su rađeni domaćom keramičkom tehnologijom dok je vanjska ploha ukrašena grbom kralja Tvrtka II Tvrtkovića i titulom koja je kaligrafski ispisana. Iako u srednjoevropskim centrima ne postoje ikonografske analogije za ovaj pećnjak pronađeni kalupi ukazuju da je na ovom lokalitetu postojala radionica za njihovu izradu kao i to da je Bosna itekako pratila srednjovjekovne trendove.¹¹¹

¹¹⁰ Bojčić / Radić, 2004, 49.

¹¹¹ Anđelić, 1984, 518.

Tokom arheoloških istraživanja pećnjaci su pronađeni kako na Vranduku tako i u njegovom podgrađu Varošištu što ih svrstava u malobrojnu skupinu srednjovjekovnih lokaliteta u današnjoj Bosni i Hercegovini gdje su registrirani ovi predmeti, a ujedno i postojanje tragova keramičke peći. Ono što je značajno istaći jeste podatak iz inventarne knjige Muzeja grada Zenice u kojem su ukupno deset inventarnih brojeva odnosi na pećnjake. Uzimajući u obzir nedostatak literature moguće je u kraćim crtama opisati vrandučke pećnjake. Kao što je već navedeno u radu riječ je o predmetima ravnog dna, izduženog koničnog oblika i ponekad profiliranog oboda. U katalogu (br. 15 i 16) detaljno su opisana dva primjerka. Oba pećnika su približno jednakih dimenzija i kupastog oblika koji izgledom podsjeća na čašu. Kod oba pećnika na prelazu iz vrata u trbuh vidljiv je jednostavan ukras u vidu oštre kanelure. Analogije sa vrandučkim pećnicima javljaju se na lokalitetu Sokol na Plivi gdje su kako navodi Ivo Bojanovski tokom istraživanja pronađeni brojni pećnici u obliku čaše bez ikakve glazure.¹¹²

U Varošištu kod Vranduka pronađen je manji broj fragmentovanih pećnika. Radi se o ulomku dna koji je imao formu čaše te nekoliko fragmenata pećnika kvadratne forme. Najbliže analogije ovim pećnicima potiču iz franjevačke kuće na Bobovcu. Jedina razlika sastoji se u tamnozelenoj caklini koju imaju pećnici iz Varošišta, dok je na bobovačkim pećnicima ona izostala.¹¹³

¹¹² Bojanovski, 1972, 54.

¹¹³ Anđelić, 1973, 445 – 447.

6.3. Oružje i vojna oprema

Topovske kugle pronađene u sva tri kulturna sloja svjedoče o borbama za srednjovjekovnu utvrdu Vranduk.¹¹⁴ Sve kamene kugle zabilježene u inventarnoj knjizi Muzeja grada Zenice izrađene su od pješčara, dok je samo jedan primjerak od krečnjaka (inv. br. 1057). Kugle su različitih dimenzija sa vidljivim tragovima klesanja, ali i znatnim oštećenjima s obzirom da je veći broj nađen fragmentarno. Svakako, najbliže analogije ovim nalazima potiču sa lokaliteta Vis - Višegrad gdje je do sada pronađeno čak osamnaest u cijelosti očuvanih kamenih kugli iako su ovi nalazi zabilježeni i na ostalim srednjovjekovnim gradovima kao što su Sokol na Plivi,¹¹⁵ stari grad Doboj,¹¹⁶ srednjovjekovni grad Dubrovnik kod Ilijaša itd. Željezne kugle su uglavnom pronađene fragmentarno i u većoj mjeri su oštećene korozijom. Na nekim primjercima se može primijetiti i trag livenja koji je u vidu plastičnog rebra (inv. br. 641, 642, 860, 872, 873, 1068).

Željezne strelice pronađene tokom istraživanja Vranduka nisu brojne i ukupno je zabilježeno pet primjeraka. U prvom, najnižem kulturnom sloju nađen je vršak četvorobridne strelice sa cilindričnim tulcem kružnog presjeka¹¹⁷ (inv. br. 1032). Na prelazu između prvog i drugog kulturnog sloja nađen je također vršak strelice trougaonog oblika i izduženog cilindričnog tulca¹¹⁸ što opisom najviše odgovara listolikoj strelici koja je zabilježena kao (inv. br. 1033). Za ostale primjerke nema detaljnih podataka osim da je riječ o tri četvorobridne strelice od kojih jedna ima manji fragmentovani tulac (inv. br. 807), druga se sastoji od kupastog tulca (inv.br. 993) i treća od manjeg cilindričnog tulca (inv. br. 1062).¹¹⁹ Bitno je naglasiti da je svih pet primjeraka željeznih strelica u većoj mjeri oštećeno korozijom.

¹¹⁴ Raunig, 1973, 460, 463.

¹¹⁵ Bojanovski, 1972, 58.

¹¹⁶ Kajmaković, ?

¹¹⁷ Raunig, 1973, 460.

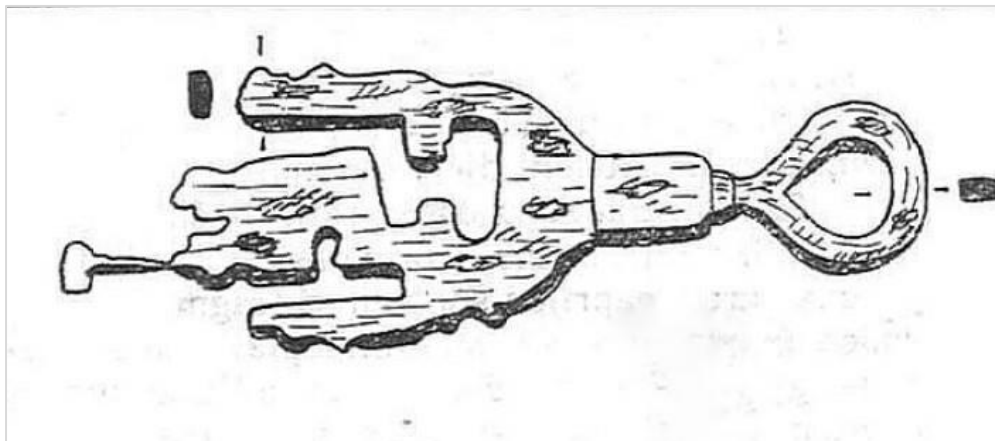
¹¹⁸ Raunig, 1973, 460.

¹¹⁹ Uporediti Inventarna knjiga Muzeja grada Zenice.

6.4. Metalni predmeti

Od metalnih nalaza najbrojniji su željezni klinovi zabilježeni pod ukupno 86 inventarnih brojeva. Riječ je o klinovima manjih i većih dimenzija od kojih su neki sačuvani tek fragmentarno i u većoj su mjeri oštećeni korozijom. U katalogu je izdvojeno ukupno devet primjeraka (inv.br. 455, 456, 472, 473, 474, 781, 788, 853 i 903). Klinovi i ekseri su najzastupljeniji metalni nalazi kako u drugom tako i u trećem površinskom sloju.¹²⁰

Izrazito značajan nalaz svakako predstavlja i fragmentovani *željezni ključ* (Sl. 17) koji se sastoji od perforirane glave, zaobljenog vrata i tijela koje je rađeno tehnikom prolamanja (inv. br. 817). Funkcionalno, ključ je alat koji služi za otključavanje i zaključavanje brave. Pojava ovog predmeta nastala je iz čovjekove potrebe da svoje dragocjenosti kao što su materijalna roba, objekti i ostalo zaštiti i osigura. Prvobitno su se ključevi izrađivali od kosti, potom od različitih metala pa čak i plemenitih što ukazuje na to kako su vremenom i mehanizmi zaključavanja napredovali. Međutim, pored dvostruke uloge (zaključavanja i otključavanja) ključ predstavlja i simbol posjedovanja stoga se u prošlosti nerijetko moglo čuti kako je vladar morao predati ključeve grada nakon poraza od neprijateljske vojske. Ključ s Vranduka ukazuje da je grad bio zaključan te da se vodilo računa o sigurnosti.

Slika 17. Fragmentovani željezni ključ (preuzeto iz: Raunig, 1973, Tabla III, 2)

¹²⁰ Raunig, 1973, 460, 463.

6.5. Novac

Tokom istraživanja otkriveno je ukupno jedanaest primjeraka novca od čega su četiri primjerka turskog novca, zatim dva novčića sa neidentificiranim natpisom koja su u većoj mjeri oštećena patinom, jedan primjerak novca sa prikazom dvoglavog orla i natpisom ALEKSANDER na aversu, dok je na reversu kruna i natpisi koji nije moguće pročitati, jedan dosta oštećen novčić na kojem je ostao očuvan samo dio natpisa ... VS. Također, pronađen je jedan primjerak ugarskog novca na čijem aversu je u sredini prikazan ugarski grb, a oko je nejasan natpis dok je na reversu dosta oštećena predstava a okolo je natpis: PATRO. HVNGA. 161... Sljedeći primjerak je veći novac koji na aversu ima prikazan lok vladara u profilu na desno, a okolo je natpis FERDINANDV, a na reversu je predstava grba u sredini sa nejasnim natpisom. Na veliku eksploataciju terena kao i nesigurnost stratigrafskih podataka nalaza koji su pronađeni tokom istraživanja obora ukazuje jedan primjerak jugoslovenskog novca kralja Aleksandra vrijednosti 1 dinar koji potiče iz 1925. godine.¹²¹

U katalogu su predstavljeni nalazi sa dva lokaliteta. Prvi dio kataloga (br. 1 – 61) odnosi se na nalaze koji su pronađeni 1968. godine kada je vršeno iskopavanje utvrde Vranduk i danas su dio stalne arheološke postavke u Muzeju grada Zenice. Veći broj nalaza nikada nije objavljen, a izuzetak predstavljaju nalazi pod rednim brojem ? koje je objavila Branka Raunig u svom radu *Osnovni izvještaj o iskopavanju srednjovjekovne utvrde Vranduk 1968. godine*. Drugi dio kataloga (br. 62 – 103) posvećen je opisu nalaza koji potiču sa lokaliteta Vis – Višegrad udaljenog od utvrde Vranduk oko dva kilometra.

¹²¹ Raunig, 1973, 463 – 465.

Keramička posuda (fragmentovana)	33	Metalni predmeti različite namjene	18
Keramički obod	44	Lopata	4
Keramički vrat	4	Kramp	5
Keramičko trbuh	48	Sjekira	4
Keramička drška	49	Mistrija	3
Keramičko dno	16	Kliješta	1
Obod i vrat	63	Motika	5
Obod i trbuh	117	Čekić	4
Vrat i trbuh	11	Nož	25
Trbuh i dno	56	Macola (malj)	1
Keramički poklopac	2	Spatula	1
Keramička pločica	1	Željezno koplje	1
Keramičko postolje	1	Željezne strelice	5
Pečnik	10	Željezna ploča	16
Izlivnik	3	Željezna ušica	1
Lula	16	Željezna alka	3
Sviječnjak keramički	1	Željezna poluga	1
Sviječnjak mesingani	1	Željezna šipka	2
Keramička noga	1	Željezna kopča	3
Potkovića	40	Željezna kuka	6
Mamuza	5	Željezna drška	7
Šarka	11	Željezno postolje (tronožac)	1
Uzengija	1	Željezni bajonet	1
Dlijeto	10	Željezni lanac	1
Verige	2	Željezni katanac	1
Burgija	4	Željezni ključ	1
Klin	85	Željezna cijev (dio puške)	3
Ekser	23	Puščani metak	1
Šilo	1	Željezna ruda	5
Žvale	1	Alatka za obradu drveta	1

Vodovodna cijev	1	Fragmenti pancir košulje	1
Metalni privjesak	2	Dno metalnog suda	1
Bronzana drška	1	Potkovicica za cipele	1
Oplata od željeza	16	Bronzana kuka	1
Oplata od bronz	2	Bronzana igla	9
Bronzana kopča	1	Bronzana polucjevčica	1
Bronzano dugme	1	Bronzani poklopac- posrebr	1
Bronzana posuda	2	Bronzana posuda – posrebr	1
Bronzana drška	1	Obod bronzane posude	1
Bakarni lim	1	Bronzana narukvica	1
Dugme od lima	1	Bronzani prsten	1
Bakarna pinceta	1	Metalni prsten	1
Bakarna drška	1	Metalni ukrasni lančić	1
Željezno đule	8	Olovni kalup	1
Kameno đule	15	Olovna kukica	1
Kamena kugla	2	Kameni pršljenak	2
Kameni žrvanj	11	Keramički pršljenak	2
Kameni privjesak	1	Novac	10
Kosti	2	Sumpor	1
Koštana perla	1	Kućni lijep	11
Koštana igla	2	Fragmenti maltera	1
Koštana oplata	1	Fragmenti stuba	1
Koštani kotur	1	Profilirani kamen	2
Uglenisano žito	3	Blok od sedre (dio arhitekture)	1
Fragment stakla	10	Nadgrobni spomenik	1
Narukvica od staklene paste	3	Bakarna navlaka u vidu čahure	1

Tabela 3. Arheološki nalazi pronađeni tokom arheološkog istraživanja srednjovjekovne utvrde Vranduk 1968. godine (urađeno prema: Inventarna knjiga Muzeja grada Zenice, knjiga I, inv. br. 122, 132 – 1068.)

7. Vis – Višegrad kod Vranduka

Sjeverno od srednjovjekovne utvrde Vranduk na udaljenosti od oko dva kilometra smješteno je naselje Višegrad (Karta br.1). Poznato je kako danas u ovom naselju živi veoma mali broj mještana te da život u njemu polahko nestaje. Fikret Ibrahimpašić navodi kako je Višegrad naziv toponima iznad Vranduka što znači da njegov naziv ukazuje na položaj iznad grada. Ovaj toponim javlja se u dosta slučajeva pa je poznat i u Češkoj, Mađarskoj i drugim zemljama.¹²² Ono što je posebno interesantno kada je riječ o ovom lokalitetu jesu površinski nalazi koje je pronašao i sakupio Zijad Čamdžić iz Vranduka, inače odličan poznavalac starina ovog kraja koji je pronađeni materijal ljubazno ustupio na obradu. Svi nalazi su fotografisani i obrađeni te prikazani u katalogu (br. 62 – 103).

Bitno je naglasiti da ovaj lokalitet ranije nije zabilježen u naučnoj literaturi tako da o njemu nema podataka. Može se pretpostaviti da je riječ o lokalitetu na kojem se nalazila kula ili neka druga odbrambena struktura čija je funkcija bila da osigurava srednjovjekovnu utvrdu Vranduk budući da se nalazila iznad (više) grada. Svakako, da bi se došlo do bilo kakvih saznanja potrebno je prvenstveno izvršiti detaljno rekognosciranje terena, a potom i arheološko istraživanje.

¹²² Ibrahimpašić, 1973, 432.

7.1. Arheološki nalazi

Arheološki nalazi pronađeni na lokalitetu Vis mogu se podijeliti na dvije skupine i to metalne nalaze u koje spadaju klinovi, probojci, jedna željezna brava, potkovice, fragment željeznog predmeta (vjerovatno dio puške), olovni kuršum, jedan medaljon, trinaest primjeraka strelica i jedna metalna kugla te nalaze od kamena u koje spada osamnaest kamenih kugli. Među najbrojnije metalne nalaze na gotovo svim srednjovjekovnim lokalitetima ubrajaju se željezni klinovi. Sa lokaliteta Vis potiče ukupno pet primjeraka (katalog br.62). Riječ je o nalazima manjih dimenzija koji su dosta iskrivljeni i oštećeni korozijom. Pored klinova, pronađena su i dva željezna probojca (katalog br. 63 i 70) te jedan masivniji željezni predmet sličan klinu koji u gornjem proširenom dijelu ima manju rupu kroz koju se vjerovatno mogao provući neki konac (katalog br. 64). Sa lokaliteta Vis potiče i fragment željezne potkovice za cipele na kojem su vidljive dvije perforacije (katalog br. 66) te jedna konjska potkovičica (katalog br. 67). Također, nađena je i jedna željezna brava većih dimenzija, fragment željeznog predmeta koji vjerovatno potiče od puške i jedan olovni kuršum manjih dimenzija.

Svakako, zanimljiv nalaz predstavlja i medaljon koji je izrađen od mesinga sa prečnikom od 48 mm (katalog br. 71). Medaljon je ukrašen samo sa prednje strane na kojoj se u centralnom dijelu nalazi križ dok su ostali ornamenti vrlo nejasni budući da se radi o dosta oštećenom nalazu. Analogije za ovaj predmet za sada nisu poznate. Od nalaza koji potiču sa lokaliteta Vis značajno je spomenuti i vrške strelica - ukupno trinaest komada koji su u većoj mjeri oštećeni korozijom, ali je ipak moguće ustanoviti da svi primjerci posjeduju dva osnovna dijela šiljak i tulac. Prema tipologiji Mirsada Sijarića moguće je izdvojiti dva tipa, a to su: *vršak strelice sa šiljkom u obliku trostrane ili četverostrane piramide T4 i konusni vršak strelice bez jasno profiliranog šiljka T 8*. Prvom tipu pripada ukupno dvanaest primjeraka dok drugom tipu pripada jedan.

Pronađeno je ukupno devetnaest kugli od čega je osamnaest kamenih te jedna metalna (katalog br. 85 -103). Težina kugli je različita i iznosi od 0, 925 do 3, 025 kg sa prečnikom od 6, 8 do 16 cm. Kamene kugle izrađene su od pječara i uglavnom su dobro očuvane. Mogle su se koristiti kako za topove tako i za katapulte¹²³ što daje jake indicije da je ovaj lokalitet mogao imati veoma važnu odbrambenu ulogu za srednjovjekovnu utvrdu Vranduk.

¹²³ Bojčić - Radić, 2004, 46.

8. Srednjovjekovna crkva u Varošišću kod Vranduka

8.1. Opis lokaliteta i historijat istraživanja

Na lijevoj strani rijeke Bosne, oko 2,5 km nizvodno od Vranduka smješteno je naselje Varošišće.¹²⁴ Porijeklo imena potiče od mađarske riječi *város* što bi označavalo naselje van gradske utvrde.¹²⁵ Toponim je bio veoma čest, posebno u onim mjestima gdje su postojale tvrđave, a označavao je trgovačko naselje u blizini grada.¹²⁶ Varošišće je naselje koje je u srednjem vijeku zasigurno bilo najviše povezano s Vrandukom kako geografski tako i periodom nastanka, razvoja i prosperiteta. Smatra se kako svi stanovnici ovog naselja svoje porijeklo vode upravo s Vranduka, a najveći razlog njihovog preseljavanja je taj što je uz utvrdu nedostajalo obradivog zemljišta.¹²⁷ Tako je nastalo podgrađe Vranduka i zanatsko - trgovačko naselje u kojem je kontinuitet naseljavanja prisutan sve do danas.¹²⁸

Širi kompleks oranica na riječnoj terasi nosi naziv Selišće, a posebnu važnost predstavlja brežuljak pod nazivom Klisa gdje su pronađeni ostaci ruševina srednjovjekovne crkve.¹²⁹ Riječ Klisa je grčkog porijekla, a s pojavom kršćanstva je preuzeta i u latinski jeziku kao *ecclesia*. U bosansku toponomastiku prenesena je posredstvom Turaka koji su je preuzeli od Grka. Toponim Klisa ostao je i danas prisutan za ona mjesta gdje su bile franjevačke crkve i samostani kao što je slučaj u Srebrenici, Zvorniku, Bakićima kod Olova, Visokom, Varošišću i dr. Crkva u Varošišću je bila posvećena sv. Mariji, a podizali su je franjevci paralelno sa izgradnjom kuće za stanovanje. Franjevačke kuće su se sastojale od podruma i gornje etaže koja je bila opremljena velikim keramičkim pećima, a u njima su mogle živjeti veće redovničke zajednice.¹³⁰

¹²⁴ 44. 284061 sjeverne geografske širine i 17. 917329 istočne geografske dužine.

¹²⁵ <https://bs.wikipedia.org/wiki/Varo%C5%A1> (pristupljeno: 10.12. 2019.)

¹²⁶ Ibrahimpašić, 1973, 432.

¹²⁷ Anđelić, 1973, 439.

¹²⁸ Anđelić, 1973, 239.

¹²⁹ Anđelić, 1973, 439.

¹³⁰ Anđelić, 1984, 251 – 252.

Za franjevačke kuće Pavao Anđelić ističe da *one u građevinskom pogledu, nisu imale oblik klasičnog samostana sa klaustom, a kako izgleda, nisu imale ni manastirski status ni u formalnom organizacionom pogledu. Suvremeni domaći izvori ove kuće nazivaju loca (mjesto), domus (kuće), spavaonice (dormentoria), ili, jednostavno, mala braća. Tek kronike iz kasnijih vremena sve ove kuće nazivaju samostanima.*¹³¹

Lokalitet je otkriven u jesen 1967. godine prilikom rekognosciranja terena od strane Fikreta Ibrahimpašića, tadašnjeg direktora Muzeja grada Zenice i Pave Anđelića, kustosa Zemaljskog muzeja Sarajevo. Već naredne 1968. godine u periodu od *17. juna do 9. jula, te od 9. do 13. oktobra* pristupilo se arheološkom istraživanju pod rukovodstvom arheologa Pave Anđelića.¹³² To je jedino arheološko istraživanje koje je provedeno na području Varošića, čak i pet desetljeća kasnije, što ostavlja dovoljno prostora za buduća istraživanja na ovom prostoru.

Slika 9. Lokalitet Varošiće – južna strana (Foto: N. Burko)

¹³¹ Anđelić, 1984, 252.

¹³² Anđelić, 1973, 439 – 440.

Pavao Anđelić u svom radu *Ruševine srednjovjekovne crkve u Varošišću kod Vranduka* donosi detaljan tok i rezultate istraživanja. Između ostalog, naglašava kako se dugi niz godina na lokalitetu Klise vadio kamen za gradnju kuća što je uveliko dovelo do degradacije lokaliteta. Od mještana koji su i sami vadili kamen saznaje kako su zidovi crkve imali oplatu (vanjsku i unutrašnju) od tesanih kvadara sedre, dok je sredina zida bila ispunjena neobrađenim kamenom s dosta maletera. Na površini lokaliteta su bili vidljivi šut, sedra i građevinsko kamenje. Nakon što se počelo sa iskopavanjem ustanovljena je slaba očuvanost zidova. Na nekim dijelovima sačuvali su se samo temelji, dok je u najboljem slučaju ostao očuvan jedan do dva reda kamena iznad temelja.

Slika 10. Tragovi ruševina srednjovjekovne crkve u Varošišću (Foto: N. Burko)

Ostaci ruševina srednjovjekovne crkve i danas se jasno naziru pod zemljom (Sl. 9) Veći dio lokaliteta prekriven je niskom vegetacijom, dok je na mjestu apside posađeno nekoliko stabala (voćnjak). Rezultati istraživanja doveli su novih spoznaja o lokalitetu Varošite i pružili su nova saznanja o srednjovjekovnoj crkvenoj arhitekturi na području Bosne i Hercegovine.

8.2. Arhitektura, grobovi i nalazi

Plan građevine pokazuje tri osnovna prostora: lađu, kor i prezbiterij. Prema riječima Pavla Anđelića koji je jedini u svom radu dao detaljan opis crkve orijentacija je uobičajena apside na istoku, ulaz na zapadu. Na sjevernoj strani nalazila se sakristija dok je sredinom objekta izgrađen masivni pregradni zid kao i po jedan izduženi kontrafor sa južne i sjeverne strane. Kameni subselij nalazio se duž čitavog kora i prezbiterija koji je završavao poligonalnom apsidom. Dimenzije unutrašnjosti crkve bile su: dužina 24, 20 m i širina 8 m. Crkveni pod je izveden od malterne smjese debljine 5 – 15 cm koja je bila deblja uz zidove crkve. Širina zidova bila je od 0,95 – 1 metar, a veliki procenat kreča i pijeska davao im je izvanrednu čvrstoću. Istraživanje je pokazalo da su oba lica zida izvedena od sedre, dok su vanjski uglovi zidova i dovratnici izvedeni od klesanih blokova muljike. Također, kamena dekoracija bila je od lapora (muljika i miljevina) te su na desetak pronađenih ulomaka zapažene duboke kanelure. Pretpostavlja se da je krovna konstrukcija bila izvedena od drveta budući da tokom istraživanja nisu pronađeni nikakvi tragovi kamenog svoda niti krova neke druge vrste.¹³³ Ovu crkvu Pavao Anđelić svrstava u ovire gotike u tzv. skupinu propovjedničkih crkava koje pripadaju franjevakom graditeljstvu.¹³⁴ Najbližu analogiju sa crkvom u Varošiću po svojoj arhitekturi i grobovima u neposrednoj blizini ima istoimeni lokalitet Klisa u Visokom.¹³⁵

¹³³ Anđelić, 1973, 441 – 444; Glavaš, 1988, 201.

¹³⁴ Anđelić, 1973, 206.

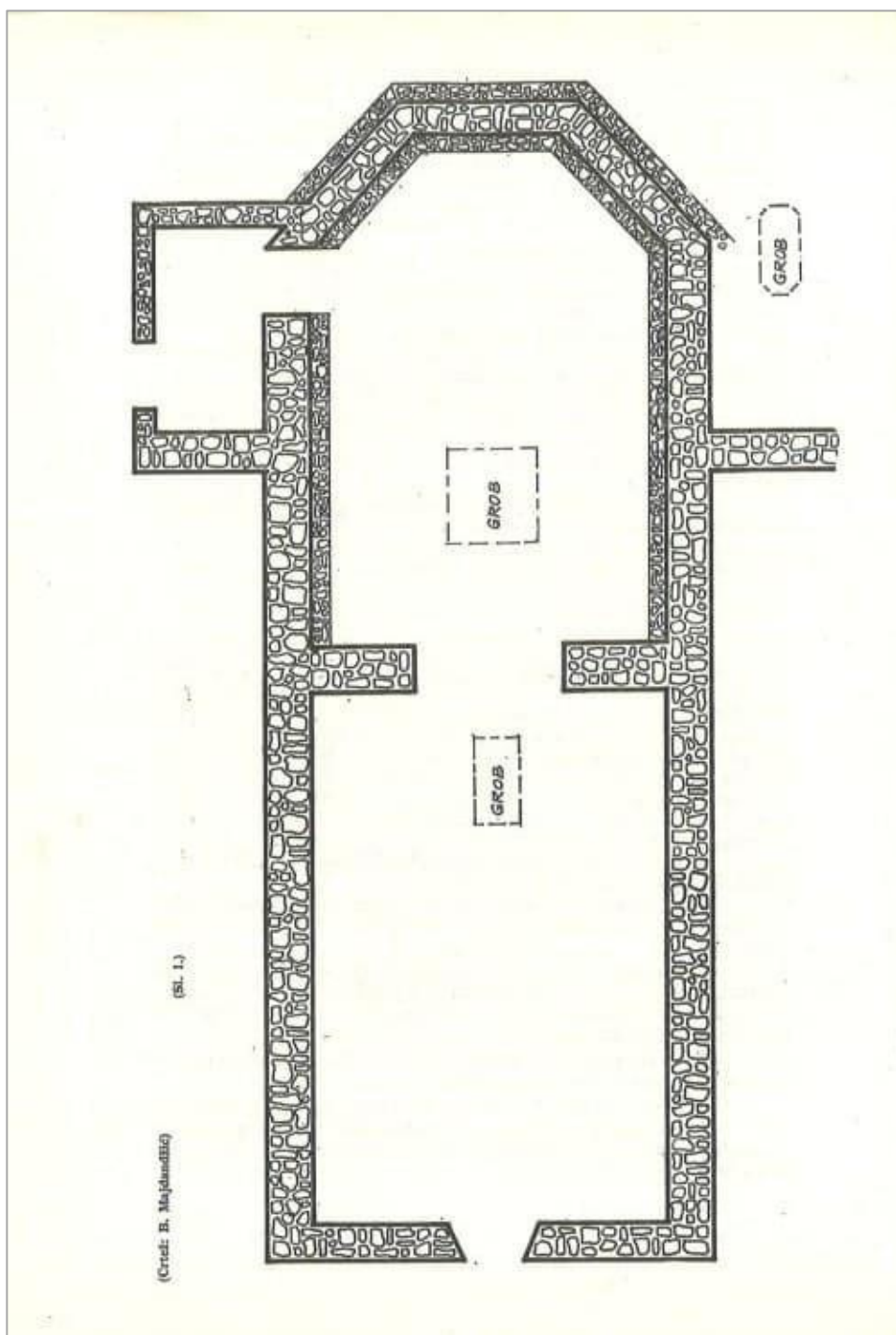
¹³⁵ Anđelić, 1984, 252.

Tokom arheološkog iskopavanja ukupno su istražena tri groba, od čega su dva otkopana u unutrašnjosti crkve te jedan s južne strane, izvan apside. Orijehtacija sva tri groba bila je u pravcu istok – zapad. U prostoru kora nađen je dvojni grob sa pokojnicima koji su ukopani bez glave i koji su u takvom stanju bili dugi po 165 cm. Analizom očuvanih kostiju ustanovilo se da je riječ o muškarcima snažnije konstrukcije koji su bili ukopani u drvenim sanducima na što ukazuju tragovi drveta i željezni čavli.

Drugi grob otkopan je u prostoru naosa, ispred otvora u crkvenoj pregradi. Riječ je o ukopu relativno mlade muške osobe sa rukama položenim niz tijelo čiji je skelet ležao na dubini od 160 do 180 cm. Kaldrma iznad rake ukazuje da je pokojnik ukopan nakon rušenja crkve dok tragova grobne konstrukcije nije bilo.

Sa južne strane apsidalnog prostora na dubini od 115 do 125 cm otkopan je treći grob . Riječ je o skeletu muške osobe, starije životne dobi. Grobna konstrukcija sastojala se od dvije lomljene ploče od škriljevca, elipsodine forme te kamene ograde jajolike forme. Ostaje otvorena mogućnost da se u neposrednoj blizini crkve nalazi još ukopa što ostavlja dovoljno prostora za neka buduća arheološka istraživanja.¹³⁶

¹³⁶ Anđelić, 1973, 444 – 445.

Slika 11. Tlocrt srednjovjekovne crkve u Varošištu

(preuzeto iz Anđelić, 1973,441, Sl.1.)

Predmeti pronađeni tokom istraživanja ovog lokaliteta nisu brojni. Riječ je o svega nekoliko ulomaka pećnjaka koji Varošišće svrstavaju u malobrojnu skupinu srednjovjekovnih lokaliteta na prostoru današnje Bosne i Hercegovine na kojim su pronađeni ostaci zemljanih peći o čemu je već bilo govora. Pored pećnjaka, pronađeno je svega nekoliko fragmenata keramike koji pripadaju domaćoj proizvodnji. U podu prezbiterija otkriveno je nekoliko ulomaka rezbarene kosti sa ukrasom u vidu sitnih kružića. Pavao Anđelić naglašava da su ulomci kosti na to mjesto odbačeni kao neuspjeli pokušaj izrade ukrasnih predmeta u neposrednoj blizini.¹³⁷ Osim toga, pronađeno je nekoliko metalnih predmeta kao što su: ekseri, željezni nož, željezni okov, te jedna olovna kuglica.¹³⁸ Svi nalazi danas se nalaze u depou Muzeja grada Zenice i djelomično su publikovani u radu Pavla Anđelića pod nazivom *Ruševine srednjovjekovne crkve u Varošišću kod Vranduka*.

Obrađeni kamen (muljika i miljevina) / dio arhitekture	11
Ekser	2
Željezni nož	1
Željezna oplata	1
Olovna kuglica	1
Obrađena kost	2
Fragmenti keramike	3
Pećnjak	4

Tabela 2. Arheološki materijal pronađen tokom arheološkog istraživanja ruševina srednjovjekovne crkve u Varošišću 1968. godine (urađeno prema: Inventarna knjiga Muzeja grada Zenice, knjiga I, inv. br. 1069 – 1092.)

¹³⁷ Anđelić, 1973, 445 – 448.

¹³⁸ Uporediti Inventarna knjiga Muzeja grada Zenice, knjiga I, inv.br. 1069 – 1092.

8.3. Franjevačka djelatnost

Tokom XIV i XV stoljeća zabilježena je snažna franjevačka djelatnost na polju gradnje crkvenih objekata. Arhivska građa iz Dubrovnika najbolje pruža podatke o tome kako su dalmatinski, a posebno dubrovački graditelji i klesari tokom srednjeg vijeka odlazili u Bosnu kako bi gradili brojne građevine, između ostalog i crkve. Ukoliko majstori sa sobom nisu vodili pomoćnike iste bi nalazili u mjestima ili okolini gdje su građeni objekti. I dok su graditelji zidali temelje, zidove i dijelove zgrada, klesari su uz posebne ugovore klesali ukrase, reljefni kameni namještaj kao i interesantno profilirane i posebno obrađene kamene komade.¹³⁹

Franjevačkoj djelatnosti pripada i crkva sv. Marije u Varošištu. Poznato je kako se ovaj objekat spominje u tri izvora i to 1449, 1461 i 1462. godine. Nekoliko dubrovačkih trgovaca odlučilo je svojom pismenom oporukom nakon smrti darovati novac crkvi i samostanu u podgrađu Vranduka.¹⁴⁰ To su bili zlatari koji su živjeli i trgovali u Fojnici, a pomagali crkve i franjevce u srednjoj Bosni.¹⁴¹ Tačna godina izgradnje objekta nije poznata ali na osnovu ovih podataka moguće je pretpostaviti kako se sa gradnjom crkve počelo nešto prije 1449. godine kao i to da nije bila dovršena do 1462. godine.¹⁴² Dubrovčanin Radič Mišetić umro je u Fojnici 1449. godine i oporukom je crkvi u Varošištu ostavio pet dukata s naglaskom da se taj novac mora uložiti u izgradnju kuće za stanovanje Male braće. Nakon njega, 1461. godine Dubrovčanin Mileta Radičević koji je također umro u Fojnici crkvi u Varošištu ostavlja osam dukata.¹⁴³ U literaturi postoje određene razlike prilikom interpretacije podataka te tako Pavo Živković i Zlatko Đukić navode kako je Mileta Radičević crkvi u podgrađu Vranduka ostavio 2 dukata¹⁴⁴, a ne 8 kako je prethodno navedeno. I Salih Jalimam navodi kako je Mileta Radičević oporukom iz 1461. godine ostavio dva dukata ali crkvi sv.

¹³⁹ Fisković, 1973, 147 – 148, 152.

¹⁴⁰ Mikulić, 1997, 88.

¹⁴¹ Đukić – Živković, 2007, 128.

¹⁴² Anđelić, 1973, 451.

¹⁴³ Anđelić, 1973, 448 – 449; Mikulić, 1997, 90.

¹⁴⁴ Đukić – Živković, 2007, 128.

Tome u Vranduku.¹⁴⁵ Postoji mogućnost da su autori podatak zamijenili sa crkvom u Podvisokom kojoj je ovaj Dubrovčanin također 1461. godine ostavio dva dukata.¹⁴⁶

Bitno je naglasiti da u literaturi već odavno postoji razlika između crkve sv. Tome i samostana i crkve sv. Marije te da ne treba miješati ta dva objekta niti ih posmatrati kao jedan. Za crkvu sv. Tome koju je dao sagraditi kralj Stjepan Tomaš i njegova supruga Katarina pretpostavlja se da se nalazila u blizini same utvrde iako ostaci još uvijek nisu pronađeni, dok su samostan i crkvu sv. Marije osnovali franjevci¹⁴⁷ i ostaci ruševina se nalaze u Varošištu – gdje je u srednjem vijeku bilo podgrađe grada Vranduka. Izuzetno značajan podatak zabilježen je i u arhivu grada Šibenika.¹⁴⁸

U ožujku 1462. godine šibenski kipar Ivan Hrelić sklopio je ugovor kod šibenskog općinskog notara Ilije Banuarića s upravnikom franjevačkog samostana i crkve sv. Marije u Vranduku (sancta Mariae de Castro Vrandichii de Bosna in Brodi) da će otići s njim u Vranduk i tu za njega raditi tri dojuča mjeseca uz mjesečnu plaću od pet i po dukata i hranu, od kojih mu je odmah platio jedan dio.¹⁴⁹

Cvito Fisković naglašava kako je Ivan Hrelić bio učenik Jurja Dalmatinca koji mu je već 1449. godine povjerio radove na gradskim zidinama novoosnovanog grada Paga. Osim toga, poznat je i po radu na zvoniku starije crkve sv. Šimuna u Zadru gdje je 1504. godine klesao svodove i zidne vijence za bifore. Prema tome, autor pretpostavlja kako je slične građevinske ukrase sa motivim cvijetne gotike izrađivao i na zidovima crkve sv. Marije u Varošištu.¹⁵⁰ Vidljivo je kako postoji namjera da crkva u Varošištu dobije najbolju umjetničku dekoraciju i opremu ali su arheološka istraživanja pokazala da to ipak nije bilo ostvareno.¹⁵¹ Razlog za to su novonastele prilike budući da je Ivan Hrelić sklopio ugovor i uputio se u Varošište samo godinu dana prije propasti Bosanskog kraljevstva što nije davalo dovoljno prostora da se završe predviđeni radovi.¹⁵² Tako je crkva sv. Marije u Varošištu ostala nedovršena, a obrisi njenih ruševina danas se nijemo naziru pod zemljom.

¹⁴⁵ Jalimam, 2004, 67.

¹⁴⁶ Anđelić, 1984, 252.

¹⁴⁷ Anđelić, 1973, 239.

¹⁴⁸ Anđelić, 1973, 449.

¹⁴⁹ Fisković, 1962, 40; Fisković, 1973, 158; Anđelić, 1973, 449.

¹⁵⁰ Fisković, 1962, 40; Fisković, 1973, 158.

¹⁵¹ Anđelić, 1973, 451.

¹⁵² Mikulić, 1997, 90.

9. Srednjovjekovna nekropola „Kaurska kosa“

Prema dosadašnjim podacima na području Zenice je zabilježeno postojanje 28 nekropola sa stećcima. Nažalost, danas je očuvano svega 17 nekropola dok su na preostalim devet lokacija stećci vremenom uništeni ili nestali.¹⁵³ Geografski posmatrano, najbliža srednjovjekovna nekropola Vranduku udaljena je cestovno oko 6 km i nalazi se nedaleko od današnjeg naselja Banloz.¹⁵⁴

Slika 12. Srednjovjekovna krstača (Foto: N. Burko)

¹⁵³ Bujak, 2018, 449.

¹⁵⁴ 44.255805 sjeverne geografske širine i 17.877994 istočne geografske dužine. Nadmorska visina je

Na mjestu gdje Zeničko polje ulazi u kanjon rijeke Bosne na sjeveru uz samu rijeku smješteno je naselje Banloz, ili Banlozi. Samo ime naselja upućuje na agrarnu djelatnost nekog od bosanskih banova što ostavlja dovoljno prostora za mišljenje kako je u njihovo vrijeme na tom mjestu postojao neki vladarski posjed koji je mogao biti proširen krčenjem većih površina šumskog zemljišta.¹⁵⁵ Stoga se porijeklo imena dovodi u vezu s izrazima kao što su banovi lazi (banove livade), te vinogradi (loza) koji su bili u banovom vlasništvu.

Nekropola *Kaurska kosa* nalazi se na brežuljku koji se veže za planinski masiv Lisca.¹⁵⁶ Budući da ovaj lokalitet nije bio evidentiran u Arheološkom leksikonu Bosne i Hercegovine značajno je spomenuti da se prvi put spominje u knjizi *Gradiški amanet – historijat Gradišća od najstarijih vremena do danas*, autora Edina Bujaka i Šeće Talića. Nakon toga, jedini stručni rad u kojem se lokalitet spominje jeste rad Edina Bujaka pod nazivom *Historijat Gradišća od prahistorije do kraja srednjeg vijeka*, u kojem autor opisuje bogatu prošlost ovog dijela zeničkog kraja i pruža nove podatke.

Nekropola se nalazi na visoravni koja je obrasla šumom te je pristup lokalitetu znatno otežan. Zbog vegetacije, neodržavanja kao i nepovoljnih vremenskih utjecaja današnje stanje nekropole je izuzetno loše. Rekognosciranjem terena može se zaključiti kako je nekropola većim dijelom devastirana te da je teško ustanoviti tačan broj spomenika. Ranije je tu bilo oko petnaest stećaka dok je danas vidljivo osam. Dva stećka su izrađena od kamena bjelutka, a ostali su rađeni do grubog kamena i jednostavnije obrade.¹⁵⁷ Od svih stećaka najbolje je očuvana jedna velika krstača koja je karakteristična za zeničko – travničko područje (Sl.). Pored spomenute krstače u odnosu na ostale spomenike bolje su očuvana i dva stupa (Sl.). Budući da su stećci oštećeni veoma je teško govoriti o postojanju ukrasa te se samo za jedan primjerak može pretpostaviti da je možda imao *figuralni prikaz (predstavu čovjeka)*¹⁵⁸ koji se samo nazire.

¹⁵⁵ Anđelić, 1973, 239 – 240.

¹⁵⁶ Bujak, 2012, 21.

¹⁵⁷ Bujak / Talić, 2005, 21.

¹⁵⁸ Bujak, 2012, 21.

Slika 13. Stup koji se širi prema gore i završava na dvije vode (Foto: N. Burko)

Slika 14. Stup koji se širi prema gore te lučno završava (Foto: N. Burko)

10. Zaključak

Utvršeni bosanski gradovi osim što predstavljaju najznačajnije arhitektonske spomenike srednjovjekovnog perioda, oni su i neiscrpan izvor podataka o historijskim prilikama i načinu života na ovom prostoru. Srednjovjekovna utvrda Vranduk dragulj je kulturno – historijske baštine ne samo zeničkog područja nego cijele Bosne i Hercegovine. O nastanku grada nema izvornih podataka što predstavlja dodatnu težinu pri određivanju preciznog datiranja. Arheološka iskopavanja 1968. godine dovela su do značajnih rezultata, ali su istovremeno otvorila i brojna pitanja. Tom prilikom došlo se do podataka o tačnoj rekonstrukciji unutrašnjeg izgleda gradskog obora. Utvrđeno je kako su u prvoj fazi izgrađeni spoljni zidovi obora i glavna - velika kula. Pretpostavlja se kako se u glavnu kulu ulazilo drevenim stepenicama, dok su oko zidova obora vjerovatno postojale drvene platforme koje su služile za kretanje stražara. U kasnije vrijeme zidovi utvrde bili su znatno ojačani.

Arheološki nalazi pronađeni tokom iskopavanja su malobrojni, no ipak predstavljaju raznovrstan materijal koji je tipičan za većinu srednjovjekovnih bosanskih gradova. Svakako su najbrojniji nalazi keramike dok su od metalnih predmeta u najvećoj mjeri zastupljeni željezni klinovi. Prahistorijski nalazi su u potpunosti izostali što je dovelo do zaključka da hipotezu o Ardubi koja se često dovodi u vezu s Vrandukom treba odbaciti. Historijski izvori i arheološki nalazi ukazuju na to da se nastanak utvrde sa dosta sigurnosti može staviti u XIV stoljeće s obzirom na to da je grad svoj puni prosperitet doživio tokom XV stoljeća. Ipak, ne treba isključiti ni mogućnost postojanja starijih slojeva s obzirom da je do danas na prostoru ove utvrde provedeno samo jedno arheološko istraživanje. Budući da je arheološko istraživanje provedeno samo unutar obora grada ostaje otvoreno pitanje i ubikacije ostataka ruševine crkve. sv. Tome koju su u Vranduku sagradili kralj Tomaš i kraljica Katarina.

Pored srednjovjekovne utvrde Vranduk i crkve sv. Tome u radu su obrađeni i lokalitet Vis – Višegrad kod Vranduka, crkva sv. Marije u Varošišću te srednjovjekovna nekropola Kaurska kosa. Cilj rada bio je ukazati na značaj srednjovjekovne utvrde Vranduk kod Zenice za srednjovjekovnu bosansku prošlost ali i koliki su značaj imali lokaliteti koji su se nalazili u neposrednoj blizini grada. Također, s obzirom da je do danas objavljen mali broj nalaza koji potiču sa srednjovjekovne utvrde Vranduk cilj je bio u katalogu predstaviti barem jedan dio neobjavljenih nalaza. Da bi se dobili odgovori na brojna pitanja koja ostaju otvorena bit će potrebno provesti rekognosciranje terena, a potom pristupiti i detaljnim arheološkim istraživanjima.

11. KATALOG

Arheološki nalazi Vranduk – Vis - Višegrad

1. Inv.br. 429

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
23. 7. 1968. god.

Fragment oboda sa dijelom trbuha
posude finije fature, sa zelenom
glazurom. Sa unutrašnje strane
vidljive su plitke kanelure.

Materijal: keramika.

Dimenzije: dužina 4,5 cm, širina
3,4 cm, debljina 0,7 cm.

Neobjavljeno.

2. Inv.br. 415

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
8.7. 1968. god.

Fragment oboda s manjim dijelom
trbuha posude sivo - smeđe boje.
Vidljivi su tragovi premaza
crvenomrke boje. Ukras u vidu
linija i krugova vidljiv je s vanjske
strane oboda.

Materijal: keramika.

Dimenzije: dužina 4,2 cm, širina
7,5 cm, debljina 0,7 cm.

Neobjavljeno.

3. Inv.br. 1059

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
1.7. 1969. god.

Pet fragmenata veće *trbušaste*
posude i ravno razgranatog oboda
tamnosive boje i lošije fature sa
primjesom pijeska. Na trbuhu
posude nalazi se ukras u vidu
plastičnog rebra sa vertikalno
ureznim kratkim linijama.

Materijal: keramika.

Dimenzije: visina 15 cm, širina
19,5 cm, debljina 0,5 cm.

Neobjavljeno.

4. Inv. br. 173

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
25.7. 1968. god.

Fragment oboda sa dijelom trbuha
veće posude tamno sive boje, lošije
fakture sa primjesom pijeska. Sa
unutrašnje i spolješnje strane
fragmenta vidljivi su tragovi
gorenja.

Materijal: keramika.

Dimenzije: dužina 11 cm, širina
13,3 cm, debljina 1 cm.

Neobjavljeno.

5. Inv.br. 597

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 22.7. 1968. god.

Jedan od tri navedena fragmenta u inventarnoj knjizi pod brojem 597. Obod sa dijelom trbuha posude kosih zidova, svijetlosmeđe boje, lošije fakture sa dosta pijeska. Na truhu se uočava ornament šireg plastičnog rebra ukrašenog utiskivanjem prsta.

Materijal: keramika.

Dimenzije: dužina 10,3 cm, širina 6,7 cm, debljina 1.5 cm.

Neobjavljeno.

6. Inv.br. 663

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 1.7. 1968. god.

Manji fragment trbuha posude finije fakture, tanjih zidova svijetlo - crvene boje. Ukas u vidu linearnog ornamenta sa vanjske strane i glazura žute, crvenkaste i zelene boje.

Materijal: keramika.

Dimenzije: dužina 3,2 cm, širina 4,2 cm, debljina 0,4 cm.

Neobjavljeno.

7. Inv. br. 171

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
2.7.1968. god.

Dva od ukupno tri navdena
fragmenta u inventarnoj knjizi pod
brojem 171. Riječ je o dijelovima
vrata i trbuha posude
svijetlocrvene boje koji su
glazirani i ukrašeni na prelazu iz
vrata u trbuh sa dvije kanelure, dok
je na trbuhu izveden ornament u
vidu paralelnih talasnih linija.

Materijal: keramika.

Dimenzije: **Inv.br. 171 / 1**

Dužina 5,7 cm, širina 7 cm,
debljina 0,8 cm.

Inv.br. 171 / 3

Dužina 3 cm, širina 5 cm, debljina
0,8 cm.

Neobjavljeno.

8. Inv.br. 688

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
10.7. 1968. god.

Veći fragment dna sa dijelom
trbuha posude crvenkasto smeđe
boje, lošije fature sa tragovima
pijeska. Vidljivi tragovi gorenja.
Na dijelu trbuha izveden je ukras u
vidu plastičnog rebra sa koso
urezanim kraćim linijama, dok je
na ivici dna talasasta linija te niz
urezanih kratkih linija. Vidljiv je i
trag perforacije.

Materijal: keramika.

Dimenzije: dužina 12,7 cm, širina
14 cm, debljina 0,8 cm.

Neobjavljeno.

9. Inv.knj. 710

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 24.7.1968. god.

Fragment ravnog dna sa dijelom trbuha posude sivo - smeđe boje sa znatnom primjesom pijeska. Po ivici dna vidljiv je ukras u vidu plastičnog rebra sa paralelno urezanim linijama, dok je na trбуhu postavljeno koso plastično rebro sa vidljivim tragom perforacije.

Materijal: keramika.

Dimenzije: visina 7 cm, širina 12 cm, debljina 1,4 cm.

Neobjavljeno.

10. Inv.br. 760

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 15.7. 1968. god.

Šira lučna drška sa dijelom oboda i trбуha veće posude tamnosive boje, lošije fakture sa dosta pijeska.

Materijal: keramika.

Dimenzije: dužina 12 cm, širina 8 cm, debljina 1 cm.

Neobjavljeno.

11. Inv.br. 371

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 25.7. 1968. god.

Četiri fragmenta trbuha sa dijelom dna posude tamnosive boje, lošije fature sa vidljivim tragovima intenzivnog gorenja. Posuda je rekonstruisana.

Materijal: keramika.

Dimenzije: visina 13,3 cm, širina 22 cm, debljina 0,6 cm.

Neobjavljeno.

12. Inv. br. 676 (676 / 1)

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje bez podataka.

Fragment trbuha i ravnog dna posude većih dimenzija, mrkocrvene boje, lošije fature i nejednakog pečenja. Na truhu je vidljiv ornament u vidu sitnih uboda u nizu.

Materijal: keramika

Dimenzije: visina 11 cm, širina 16, 5 cm, debljina 0.8 cm.

Neobjavljeno.

13. Inv.br. 838

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 16. 7. 1968. god.

Fragmentovano ravno dno, tamnosive boje, lošije fakture sa primjesom pijeska. Na sredini je vidljiv veći žig radionice u vidu svastike.

Materijal: keramika

Dimenzije: dužina 8 cm, širina 8,5 cm, debljina 0,6 cm.

Neobjavljeno.

14. Inv.br. 950

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 4.8. 1968. god.

Fragmentovano ravno dno tamnosive boje, lošije fakture sa primjesom sitnog pijeska. Na sredini je utisnut žig radionice u vidu svastike.

Materijal: keramika

Dimenzije: dužina 9,2 cm, širina 10,2 cm, debljina 0,5 cm.

Neobjavljeno.

15. Inv. br. 233

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 24.7.1968. god.

Jedanaest fragmenata pečnika kupastog oblika svijetlocrvene boje, lošije fature sa dosta pijeska. Na prelazu iz ramena u trbuh vidljiv je ukras u vidu oštre kanelure. Pečnik je rekonstruisan.

Materijal: keramika

Dimenzije: visina 13,5 cm, širina 12,2 cm, debljina: 1,2 cm.

Neobjavljeno.

16. Inv. br. 607

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 2. 8. 1968. god.

Fragmentovani pečnik, oštećen, sa koso razgranatim zaravljenim obodom kupastog tijela i ravnog dna. Oštro plastično rebro izvedeno je na prelazu iz vrata u trbuh.

Materijal: keramika.

Dimenzije: visina: 11 cm, širina: 12 cm, debljina 1,2 cm.

Neobjavljeno.

17. Inv.br. 192

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 15.7. 1968. god.

Fragmentovana plitka konična zdjela zaravljenog oboda i ravnog dna, mrkosive boje sa dosta pijeska. Posuda je rekonstruisana.

Materijal: keramika.

Dimenzije: visina: 5,3 cm, širina: 11,3 cm, debljina: 0,5 cm.

Neobjavljeno.

18. Inv. br. 246

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 25. 7. 1968. god.

Fragmenat glave svijećnjaka oblika čašice kojem nedostaje postolje. Fragmenat je crvenkaste boje sa neznatnim tragovima gleđi te su po obodu vidljivi tragovi gorenja.

Materijal: keramika.

Dimenzije: visina: 4,4 cm, širina otvora: 3 cm, debljina: 0.5 cm.

Neobjavljeno.

19. Inv.br. 973

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje bez podataka.

Ugljenisano žito. Neobjavljeno.

20. Inv. br. 397

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 22.7. 1968. god.

Fragment kamenog pršljenka većih dimenzija, pljosnatog oblika. Na sredini su vidljivi tragovi perforacije kao i oštećenje.

Materijal: kamen.

Dimenzije: dužina: 4 cm, širina: 8 cm, debljina: 1,1 cm.

Neobjavljeno.

21. Inv. br. 790

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
2.7. 1968. god.

Željezna potkovica polumjesečastog oblika na kojoj su vidljivi tragovi perforacije za pričvršćavanje. Potkovica je u većoj mjeri oštećena korozijom. Konzervacija izvršena.

Materijal: željezo

Dimenzije: dužina: 7,4, širina: 9,5, debljina: 0,3 cm.

Neobjavljeno.

22. Inv.br. 789

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
2.7. 1968. god.

Željezna potkovica lučnog oblika, znatno oštećena korozijom. Konzervacija izvršena.

Materijal: željezo

Dimenzije: dužina: 8 cm, širina: 8,5 cm, debljina: 0,2 cm.

Neobjavljeno.

23. Inv.br. 793

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
2.7.1968. god.

Fragment željezne potkovice
lučnog oblika sa vidljivim tragom
perforacije za pričvršćavanje.
Oštećena korozijom.
Konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 9 cm, širina: 5
cm, debljina: 0,2 cm.

Neobjavljeno.

24. Inv.br. 791

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
2.7.1968. god.

Željezna potkovicica elipsoidnog
oblika sa dva pločasto iskucana
kraka na kojima su vidljivi
tragovi perforacije za
pričvršćavanje. Potkovicica je
znatno oštećena korozijom.
Konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 9,2 cm, širina:
7,2 cm, debljina: 0,6 cm.

Neobjavljeno.

25. Inv.br. 894

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
29.7.1968. god.

Fragmentovana željezna
potkovića sa vidljivim tragovima
perforacije za prikucavanje.
Konzervacija je izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 10 cm, širina:
7 cm, debljina: 0,2 cm.

Neobjavljeno.

26. Inv.br. 890

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
24.8.1968. god.

Fragmentovana potkovića lučnog
oblika na kojoj su vidljiva znatna
oštećenja nastala korozijom.
Konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 5,5 cm, širina:
10 cm, debljina: 0,3 cm.

Neobjavljeno.

27. Inv. br. 846

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje bez podataka.

Fragmentovana željezna potkovića kružnog oblika sa perforacijom u sredini i onom sa strane koja je služila za prikucavanje.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 10,3 cm, širina: 8,3 cm, debljina: 0,4 cm.

Neobjavljeno.

28. Inv.br. 891

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 24.8. 1968. god.

Fragmentovana potkovića lučnog oblika sa četiri perforacije koje su služile za prikucavanje. Oštećenje je nastalo korozijom. Konzervacija je izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 5 cm, širina: 10,3 cm, debljina: 0,2 cm.

Neobjavljeno.

29. Inv.br. 847

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje bez podataka.

Fragmentovana šira željezna potkovica lučnog oblika sa vidljivim tragovima perforacije za prikucavanje. Konzervacija je izvršena.

Materijal: željezo

Dimenzije: dužina: 7,3 cm, širina: 11 cm, debljina: 0,3 cm.

Neobjavljeno.

30. Inv. br. 468

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 30.7. 1968. god.

Željezna potkoviva lučnog oblika na kojoj su vidljivi tragovi perforacije na očuvanoj strani koji su služili za pričvršćavanje. Potkovica je oštećena korozijom te je na njoj izvršena konzervacija.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 10, 7 cm, širina: 9 cm, debljina: 0,3 cm.

Objavljeno: Raunig, 1973, 463, (T.II, 2).

31. Inv. br. 553

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
22.7. 1968. god.

Fragmentovana lučna željezna
potkovića sa ostatkom eksera za
prikucavanje. Oštećena
korozijom te je na njoj izvršena
konzervacija.

Materijal: željezo.

Dimenzije: širina: 7,3 cm.

Neobjavljeno.

32. Inv.br. 549

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
5.7. 1968. god.

Veća fragmentovana željezna
šarka sa lučnom glavom i dva
fragmentovana povijena kraka.
Oštećena korozijom te je izvršena
konzervacija.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 11 cm, širina:
4,2 cm, debljina: 1 cm.

Neobjavljeno.

33. Inv.br. 785

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje bez podataka.

Željezna šarka sa lučnom glavom i dva špicasta vrha. Oštećena korozijom te je konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 8 cm, širina: 1,7 cm, debljina: 0,7 cm.

Neobjavljeno.

34. Inv.br. 472

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 30.7. 1968. god.

Željezni klin pravougaonog presjeka tijela i glave kojem nedostaje vrh. Konzervacija je izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 7 cm, širina: 4,3 cm, debljina: 1 cm.

Neobjavljeno.

35. Inv.br. 903

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
30.7. 1968. god.

Veći željezni klin sa pločastom glavom i pravougaonim presjekom tijela. Konzervacija je izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 20 cm, širina: 1,2 cm, debljina: 0,7 cm.

Neobjavljeno.

36. Inv.br. 456

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
22. 7. 1968. god.

Veći željezni klin, pravougaonog presjeka tijela sa oštećenom glavom na jednoj strani. Konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 11,8 cm, širina: 0,6 cm, debljina: 0,6 cm.

Neobjavljeno.

37. Inv.br. 455

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
22.7. 1968. god.

Veći željezni klin pravougaonog
presjeka tijela sa pločastom
glavom. Konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 17,5 cm,
širina: 1 cm, debljina: 0,7 cm.

Neobjavljeno.

38. Inv.br. 853

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
29.8. 1968. god.

Željezni masivniji klin sa glavom
i presjekom pravougaonog
oblika. Konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 10,7 cm,
širina: 3,2 cm, debljina: 1 cm.

Neobjavljeno.

39. Inv.br. 781

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje bez podataka.

Jedan od ukupno četiri navedena klina u inventarnoj knjizi pod brojem 781. Željezni klin je pravougaonog presjeka tijela sa pločastom glavom elipsoidnog oblika. Konzervacija je izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 12, 7 cm, širina: 1 cm, debljina: 0,9 cm.

Neobjavljeno.

40. Inv.br. 788

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 2.8. 1968. god.

Masivniji željezni klin sa glavom elipsoidnog oblika i oštećenjima nastalim usljed korozije. Konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 17,3 cm, širina: 1,5 cm (glava – 3,3 cm), debljina: 1 cm.

Neobjavljeno.

41. Inv. br. 473

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
30.7. 1968. god.

Fragmentovani željezni klin.
Konzervacija je izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 9,7, širina: 0,5
cm (glava – 2,2 cm), debljina:
0,5 cm.

Neobjavljeno.

42. Inv.br. 474

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
30.7. 1968. god.

Željezni klin sa kružnom
pločastom glavom. U većoj mjeri
oštećen korozijom. Konzervacija
izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 9,7 cm, širina:
0,7 cm (glava – 2,2 cm),
debljina: 0,4 cm.

Neobjavljeno.

43. Inv.br. 447

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
27.6. 1968. god.

Fragmentovana, masivnija
željezna *ušica* pravougaonog
presjeka. Oštećena korozijom te
je konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 5,2 cm, širina:
4,5 cm, debljina: 1 cm.

Neobjavljeno.

44. Inv.br. 784

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje bez podataka.

Željezni predmet sa dugom valjkastom drškom te glavom pločasto iskucanom u obliku spatule. Predmet je oštećen korozijom te je izvršena konzervacija.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 17,7 cm, širina: 2,3 cm, debljina: 0,3 cm.

Neobjavljeno.

45. Inv.br. 457

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 22.7. 1968. god.

Željezna drška srpa sa dijelom luka u većoj mjeri oštećena korozijom. Konzervacija je izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 14,5 cm, širina: 2 cm, debljina: 0,3 cm.

Neobjavljeno.

46. Inv.br. 885

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje bez podataka.

Fragment masivnije željezne ploče, pravougaonog oblika koja je bila oštećena korozijom te je konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 7 cm, širina: 6 cm, debljina: 0,9 cm.

Neobjavljeno.

47. Inv.br. 454

Lokalitet: Vranduk, iskopavnje 16.7. 1968. god.

Dvije željezne halke koje su spojene lučnim glavama i koje imaju po dva špicasta kraja za pričvršćavanje. Konzervacija je izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 14 cm, širina: 1,5 cm, debljina: 0,4 cm.

Neobjavljeno.

48. Inv.br. 460

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
22.7. 1968. god.

Željezna oplata, pravougaonog
oblika na čijim su krajevima dvije
perforirane rupe. Ostatak halke
koji je služio za pričvršćavanje
vidljiv je na jednoj od tih strana.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 12 + 4,5 cm,
širina: 2,3 + 0,9 cm, debljina: 0,3
+ 0,3 cm.

Objavljeno: Raunig, 1973, (T.I, 7
).

49. Inv.br. 882

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
4.8. 1968. god.

Željezni lanac sastavljen od osam
povijenih halki u vidu osmice.
Konzervacija je izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 25 cm, širina:
2,2 cm, debljina: 0,5 cm.

Neobjavljeno.

50. Inv.br. 881

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
4.8. 1968. god.

Fragmentovane željezne verige sa
jednom kukastom drškom i
većom kružnom karikom na koju
se nadovezuju još tri halke uz
pomoć jedne kukaste drške.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 22 cm, širina:
4,4 cm, debljina: 1,70 cm.

Neobjavljeno.

51. Inv.br. 786

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
bez podataka.

Manje željezno šilo sa stanjenom
drškom koje je bilo oštećeno
korozijom te je izvršena
konzervacija.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 9,7 cm, širina:
0,9 cm, debljina: 0,8 cm.

Neobjavljeno.

52. Inv.br. 141

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
1.7. 1968. god.

Željezno dlijeto. Konzervacija
izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 23,5 cm,
širina: 1,57 cm, debljina: 1 cm.

Neobjavljeno.

53. Inv.br. 571

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
19.7. 1968. god.

Fragmant željeznog krampa koji
je služio za obradu kamena sa
špicastim vrhom kao i vidljivim
tragom perforacije za držač.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 15,5 cm,
širina: 4,5 cm, debljina: 4,5 cm.

Neobjavljeno.

54. Inv.br. 877

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje bez podataka.

Fragmentovana željezna sjekira lepezastog sječiva kojoj nedostaju ušice. Oštećena korozijom te je konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 11, 5 cm, širina: 7 cm, debljina: 0,7 cm.

Neobjavljeno.

55. Inv. br. 592

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 1.7. 1968. god.

Fragmentovani željezni dvojni nož, lučnog sječiva sa zajedničkom tordiranom drškom na sredini. Predmet je oštećen korozijom te je konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 23 cm, širina: 22 cm, debljina: 0,5 cm.

Neobjavljeno.

56. Inv.br. 452

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
16.8. 1968. god.

Željezni nož sa fragmentovanom
tordiranom drškom lučnog
oblika. Oštrica je na jednoj strani
oštećena korozijom te je
konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 14,5 cm,
širina: 2,5 cm, debljina: 0,3 cm.

Neobjavljeno.

57. Inv. br. 459

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
22.7. 1968. god.

Željezna drška sa dijelom sječiva
noža u većoj mjeri oštećena
korozijom. Konzervacija je
izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 15,5 cm,
širina: 1,5 cm, debljina: 0,4 cm.

Neobjavljeno.

58. Inv.br. 516

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
2.7. 1968. god.

Fragmentovani željezni ? lučnog
oblika sa drškom. Dosta oštećen
korozijom. Konzervacija
izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 11 cm, širina:
9 cm, debljina: 0,5 cm.

Neobjavljeno.

59. Inv.knj. 857

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje
bez podataka.

Fragmentovana željezna mamuza
sa vidljivim tragom perforacije na
jednoj strani. Konzervacija je
izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 11,5 cm,
širina: 1,5 cm, debljina: 0,2 cm.

Objavljeno: Raunig, 1973, 463,
(T. II, 3).

60. Inv.br. 907

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje bez podataka.

Fragmentovana željezna mamuza sa tragom perforacije i oštećenim točkićem. U većoj mjeri je oštećena korozijom. Konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 8 cm, širina: 1,1 cm, debljina: 0,2 cm.

Neobjavljeno.

61. Inv.br. 574

Lokalitet: Vranduk, iskopavanje 29. 7. 1968. god.

Fragmentovani čekić za obradu kamena sa šiljastim vrhom i dijelom pravougaonog presjeka. Oštećen korozijom u većoj mjeri te je konzervacija izvršena.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 10 cm, širina: 3,5 cm, debljina: 2 cm.

Neobjavljeno.

62.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Pet željeznih klinova manjih dimenzija. Klinovi su iskrivljeni i oštećeni korozijom.

Materijal: željezo.

Neobjavljeno.

63.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Tanji željezni probojac. U većoj mjeri oštećen korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 82 mm, širina: 7 mm.

Neobjavljeno.

64.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Masivniji željezni predmet sličan klinu koji u gornjem proširenom dijelu ima rupu. Dosta oštećen korozijom.

Materijal: željezo

Dimenzije: dužina: 12 cm, širina: 2,2 cm.

65.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna brava, većih dimenzija. U većoj mjeri oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 9,6 cm, širina: 10 cm.

Neobjavljeno.

66.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Fragment željezne potkovice za cipele na kojem su vidljive dvije perforacije. Dosta oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 7, 5 cm, širina: 8 cm. Neobjavljeno.

67.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna potkovicica, oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 10,2 cm, širina: 4,2 cm. Neobjavljeno.

68.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka , slučajni nalaz.

Fragment željeznog predmeta, vjerovatno dio puške. U većoj mjeri oštećen korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 7,5 cm, širina: 3,5 cm. Neobjavljeno.

69.

Lokalitet: Vis - Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Olovni kuršum, manjih dimenzija.

Materijal: olovo.

Dimenzije: R = 14 mm.

Neobjavljeno.

70.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Masivniji željezni probojac, oštećen korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 7,9 cm, širina: 12 mm.

Neobjavljeno.

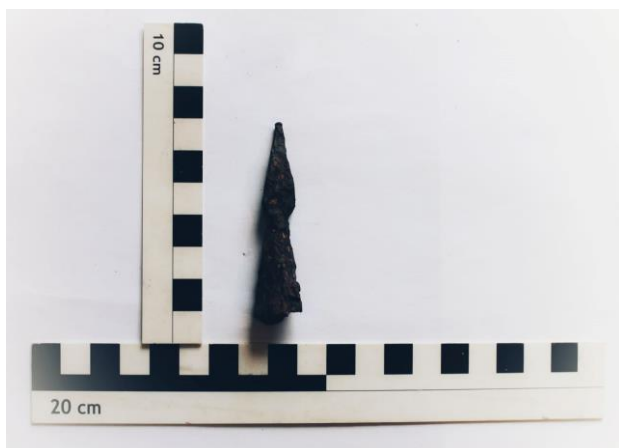
71.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Medaljon.

Dimenzije: dužina: R = 48 mm.

Neobjavljeno.

72.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna strelica, kvalitetne izrade. Dosta oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 6,4 cm, širina: 1,5 cm, debljina: 1 cm.

Neobjavljeno.

73.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna strelica, dosta oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 5,5 cm, širina: 1,4 cm, debljina: 0,8 cm.

Neobjavljeno.

74.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna strelica, dosta oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 5,5 cm, širina 1,5 cm, debljina: 0,7 cm.

Neobjavljeno.

75.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna strelica, oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 4,4 cm, širina: 1 cm, debljina: 0,6 cm.

Neobjavljeno.

76.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna strelica, oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: 4,6 cm, širina: 1,4 cm, debljina: 0,6 cm.

Neobjavljeno.

77.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka.

Željezna strelica, oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 3,9 cm, širina: 0,9 cm, debljina: 0,4 cm.

Neobjavljeno.

78.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna strelica, oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 5,3 cm, širina: 1,2 cm, debljina: 0,7 cm.

Neobjavljeno.

79.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna strelica, oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 4 cm, širina: 1,1 cm, debljina: 0,7 cm

Neobjavljeno.

80.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna strelica, oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 4,3 cm, širina: 1,1 cm, debljina: 0,6 cm.

Neobjavljeno.

81.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna strelica, oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 4, 5 cm, širina: 1,2 cm, debljina: 0,6 cm.

Neobjavljeno.

82.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna strelica, oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 4 cm, širina: 1 cm, debljina: 0,6 cm.

Neobjavljeno.

83.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna strelica, oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 3 cm, širina: 0,8 cm, debljina: 0,3 cm.

Neobjavljeno.

84.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Željezna strelica, oštećena korozijom.

Materijal: željezo.

Dimenzije: dužina: 4,3 cm, širina: 0,6 cm, debljina: 1 cm.

Neobjavljeno.

85.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Metalna kugla.

Materijal: željezo.

Težina: 1 kg, *Obim:* 6,8 cm

Neobjavljeno.

86.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla.

Materijal: kamen.

Težina: 2,250 kg, Obim: 14,1 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno

87.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 0,925 kg, 10,35 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno.

88.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 2, 130 kg, Obim: 14 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno.

89.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 1,450 kg, Obim: 12,1 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno.

90.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 2,450 kg, Obim: 13,8 cm

Datacija: XV– XVI stoljeće

Neobjavljeno.

91.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 1,025 kg, Obim: 10,8 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno.

92.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 2, 550 kg, Obim: 13, 9 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno.

93.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 1,225 kg, Obim: 11,3

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno.

94.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 1,625 kg, Obim: 11,9 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno.

95.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 1, 325 kg, Obim: 11,7 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno.

96.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 3, 025 kg, Obim: 16 cm

Datacija: XV– XVI stoljeće

Neobjavljeno.

97.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 2, 375 kg, Obim: 12, 3 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno.

98.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 2, 625 kg, Obim: 14 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno.

99.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 1,775 kg, Obim: 10,9 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno.

100.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 1, 700 kg, Obim: 10, 7cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno.

101.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 0,950 kg, Obim: 10,2 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno

102.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 1,175 kg, Obim: 11,4 cm

Datacija: XV – XVI stoljeće

Neobjavljeno

103.

Lokalitet: Vis – Višegrad kod Vranduka, slučajni nalaz.

Kamena kugla

Materijal: kamen.

Težina: 2,350 kg, 13,3 cm

Datacija: XV– XVI stoljeće

Neobjavljeno

12. Prilozi

12.1. Karta 1.

Karta 1. Arheološki lokaliteti analizirani u radu (izradila N. Burko pomoću

<https://www.google.com/intl/hr/earth/>)

Slika 18: Kanjon rijeke Bosne – pogled s jugoistočne strane utvrde (foto: N. Burko)

Slika 19: Pogled sa zapadnog bedema utvrde (foto: N. Burko)

13. Popis slika i tabela u tekstu

13.1. Popis slika

Slika 1. Srednjovjekovna utvrda Vranduk (Foto: Nejla Burko)

Slika 2. Unutrašnjost obora (Foto: Nejla Burko)

Slika 3. Tlocrt srednjovjekovne utvrde Vranduk (preuzeto iz Raunig, 1973, Plan br. 1.)

Slika 4. Pogled na široki trijem ispod puškarnica (Foto: Nejla Burko)

Slika 5. Južni zid prije obrušavanja (Foto: Nejla Burko)

Slika 6. Bunar – cisterna u sjeverozapadnom dijelu obora (Foto: Nejla Burko)

Slika 7. Pogled na veliku – glavnu kulu unutar obora (Foto: Nejla Burko)

Slika 8. Velika i mala kula (Foto: Nejla Burko)

Slika 9. Lokalitet Varošište – južna strana (Foto: Nejla Burko)

Slika 10. Tragovi ruševina srednjovjekovne crkve u Varošištu (Foto: Nejla Burko)

Slika 11. Tlocrt srednjovjekovne crkve u Varošištu (preuzeto iz Anđelić, 1973, 441, Sl. 1.) (Foto: Nejla Burko)

Slika 12. Srednjovjekovna krstača (Foto: Nejla Burko)

Slika 13. Stup koji se širi na dvije prema gore i završava na dvije vode (Foto: Nejla Burko)

Slika 14. Stup koji se širi prema gore i lučno završava (Foto: Nejla Burko)

Slika 15. Žigovi radionica na keramici s Bobovca (preuzeto iz Anđelić, 1973, 113.)

Slika 16. Žig svastike na keramici s Vranduka (Foto: Nejla Burko)

Slika 17. Fragmentovani željezni ključ (preuzeto iz: Raunig, 1973, Tabla III, 2.)

Slika 18. Kanjon rijeke Bosne – pogled s jugoistočne strane utvrde (Foto: Nejla Burko)

Slika19. Pogled sa zapadnog bedema utvrde (Foto: Nejla Burko)

13.2. Popis tabela

Tabela 1. Prikaz kulturnih slojeva definisanih tokom istraživanja prostora unutar gradskih bedema 1968. godine (uporediti: Raunig, 1973, 455.)

Tabela 2. Arheološki materijal pronađen tokom arheološkog istraživanja ruševina srednjovjekovne crkve u Varošištu 1968. godine (urađeno prema: Inventarna knjiga Muzeja grada Zenice, knjiga I, inv. br. 1069 – 1092.)

Tabela 3. Arheološki nalazi pronađeni tokom arheološkog istraživanja srednjovjekovne utvrde Vranduk 1968. godine (urađeno prema: Inventarna knjiga Muzeja grada Zenice, knjiga I, inv.br. 122, 132 – 1068.)

13.3. Katalog – Arheološki nalazi Vranduk – Vis – Višegrad (Foto: Nejla Burko)

14. Korištena literatura

ANĐELIĆ 1963.: Pavao Anđelić, *Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni - Prilog tipologiji naselja*, Glasnik zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine „Arheologija“ n.s. sv. XVIII, Sarajevo,

ANĐELIĆ 1973.: Pavao Anđelić, *Pogled na Franjevačko graditeljstvo XIV i XV vijeka u Bosni*, Radovi III sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“ Izdanja Muzeja grada Zenice, Zenica, 201 – 206.

ANĐELIĆ 1973.: Pavao Anđelić, *Ruševine srednjovjekovne crkve u Varošišću kod Vranduka*, Radovi III sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“ Izdanja Muzeja grada Zenice, Zenica, 439 – 452.

ANĐELIĆ 1973.: Pavao Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, „Veselin Masleša“ Sarajevo.

ANĐELIĆ 1984.: Pavao Anđelić, *Doba srednjovjekovne Bosanske države*, Kulturna istorija Bosne i Hercegovine, Veselin Masleša.

BOJANOVSKI 1984.: Ivo Bojanovski, *Razdoblje rimske uprave*, Visoko i okolina kroz historiju, Visoko.

BOJANOVSKI 1965.: Ivo Bojanovski, *Stari grad Maglaj – istraživački i konzervatorski radovi 1962. i 1963. g.*,

BOJANOVSKI 1972.: Ivo Bojanovski, *Sokol na Plivi*, Sarajevo.

BOJANOVSKI 1974.: Ivo Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Sarajevo.

BOJANOVSKI 1989.: Ivo Bojanovski, *Neki rezultati proučavanja srednjovjekovnih gradova u Bosni s posebnim osvrtom na transformaciju burga u artiljerijsku tvrđavu*, Naše starine, Godišnjak zavoda za zaštitu kulturno – istorijskog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine, XVIII – XIX, Sarajevo.

BOJČIĆ / RADIĆ 2004.: Zvonko Bojčić / Mladen Radić, Srednjovjekovni grad Ružica, Osijek,

BUJAK / TALIĆ 2005.: Edin Bujak / Šećo Talić, *Gradiški amanet (historijat Gradišća od najstarijih vremena do danas)*, Gradišće – Zenica.

BUJAK 2012.: Edin Bujak, *Historijat Gradišća od prahistorije do kraja srednjeg vijeka*, GRADINA, Zenica.

BUJAK 2018.: Edin Bujak, *Stećkopedija: kameno blago stare bosanske države*, Sarajevo.

ČOROVIĆ 1940.: Vladimir Čorović, *Historija Bosne*, Beograd.

ĐUKIĆ / ŽIVKOVIĆ 2007.: Zlatko Đukić / Pavo Živković, *Srednjovjekovne župe Lašva i Brod, naseljenost i okruženje*, Bosna Franciscana: časopis Franjevačke teologije Sarajevo, 27, 119 – 130.

FILIPOVIĆ 2017.: Emir O. Filipović, *Bosansko kraljevstvo – historija srednjovjekovne bosanske države*, Mladinska knjiga, Sarajevo,

FINE 2005.: John V.A. Fine, JR, *Bosanska crkva: novo tumačenje, Studija o Bosanskoj crkvi, njenom mjestu u državi i društvu od 13. do 15. stoljeća*, Sarajevo,

FISKOVIĆ 1962.: Cvito Fisković, *Dubrovački i primorski graditelji XIII – XVI stoljeća u Srbiji, Bosni i Hercegovini*, Peristil zbornik radova za povijest umjetnosti , broj 5, Zagreb.

FISKOVIĆ 1973.: Cvito Fisković, *Dalmatinski majstori u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini*, Radovi III sa simpozijuma „ Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“ Izdanja Muzeja grada Zenice, Zenica.

GLAVAŠ 1988.: Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1988, 201.

HANDŽIĆ 1973.: Adem Handžić, *Nahija Brod krajem XV i početkom XVI vijeka*, Radovi III sa simpozijuma „ Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“ Izdanja Muzeja grada Zenice, Zenica.

HRELJA 1957.: Kemal Hrelja, *Zenica i njena okolina*, „ Veselin Masleša“, Sarajevo.

IBRAHIMPAŠIĆ 1973.: Fikret Ibrahimpašić, *Srednjovjekovni tragovi u toponomastici zeničkog kraja*, Radovi III sa simpozijuma „ Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“ Izdanja Muzeja grada Zenice, Zenica.

IMAMOVIĆ 1978.: Enver Imamović, *Da li je rimska Arduba današnji Vranduk u Bosni ?* PRILOZI Institut za istoriju GODINA XIV Broj 14 – 15, Sarajevo.

IMAMOVIĆ 1995.: Enver Imamović, *Korijeni Bosne i bosanstva*, Sarajevo

JALIMAM 1996.: Salih A. Jalimam, *VRANDUK – Kraljevski grad*, Travnik.

JALIMAM 2004.: Salih Jalimam, *Vranduk kraljevski grad – The royal city of Vranduk*, Zenica.

JALIMAM 2004.: Salih Jalimam, *VRANDUK*, Zenica.

KAJER / VULETIĆ – VUKASOVIĆ 1905.: Petar Kajer / Vid Vuletić - Vukasović, *Listina Stefana Tomaša od 19. februara god. 1450*, Glasnik Zemaljskog muzeja, knj. 17, Sarajevo 1905, 253 – 256.

KLAIĆ 1882.: Vjekoslav Klaić, *Poviest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882,

KOVAČEVIĆ 1961.: Desanka Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo, 1961.

KOVAČEVIĆ – KOJIĆ 1978.: Desanka Kovačević – Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, „ Veselin Masleša“ Sarajevo.

KOVAČEVIĆ – KOJIĆ 1979.: Desanka Kovačević – Kojić, *Dubrovački arhiv kao izvor za istoriju srednjovjekovne bosanske države*, ARHIVIST, Zbornik Historijskog arhiva u Dubrovniku, XXIX / 1979 – Br. 1 – 2.

KOVAČEVIĆ – KOJIĆ 1995.: Desanka Kovačević – Kojić, *Franjevci u Gradskim Naseljima Srednjovjekovne Bosne*, Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost III , Sarajevo, 33 – 44.

KREŠEVLJAKOVIĆ 1991.: Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela*, „ Veselin Masleša“ Sarajevo,

MESİHOVIĆ 2010.: Salmedin Mesihović, *Aevum Dollabellae – Dolabelino doba*, Godišnjak, Centar za balkanološka ispitivanja, Knjiga 39, Sarajevo.

MESİHOVIĆ 2011.: Salmedin Mesihović, *Rimski vuk i ilirska zmija, Posljednja borba*, Sarajevo.

MESİHOVIĆ / ŠAČIĆ 2015.: Salmedin Mesihović / Amra Šaćić, *Historija Ilira*, Sarajevo.

MESİHOVIĆ 2018.: Salmedin Mesihović, *Bitka za Iirik*, Sarajevo.

MIKULIĆ 1997.: Planinka Mikulić, *Franjevački samostani kao centri kulture na prijelomu 15. st.*, BOSNA FRANCISCANA, Časopis franjevačke teologije Sarajevo, Godina V, Broj 8, Sarajevo.

POPOVIĆ 1995.: Marko Popović, *Srednjovjekovne tvrđave u Bosni i Hercegovini*, Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine 1, Srpska akademija nauka u umetnosti, Odbor za istoriju Bosne i Hercegovine, Beograd, 33 – 55.

RAUNIG1973.: Branka Raunig, *Osnovni izvještaj o iskopavanju srednjovjekovne utvrde Vranduk 1968. godine*, Radovi III sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“ Izdanja Muzeja grada Zenice, Zenica, 453 - 469.

SIJARIĆ 2014.: Mirsad Sijarić, *Hladno oružje iz Bosne i Hercegovine u arheologiji razvijenog i kasnog srednjeg vijeka*, Sarajevo.

SPAHIĆ 2016.: Midhat Spahić, *Bosanska kraljevina sredinom XV vijeka – kralj Stjepan Tomaš*, Zagreb, 2016.

STIPČEVIĆ 1989.: Aleksandar Stipčević, *ILIRI, povijest, život, kultura*, Školska knjiga – Zagreb.

ŠABANOVIĆ 1959.: Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost – Sarajevo.

ŠUNJIĆ 1998.: Marko Šunjić, *Uništenje srednjovjekovne bosanske države, Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo,

TRUHELKA 1904.: Ćiro Truhelka, *NAŠI GRADOVI: opis najljepših sredovječnih gradova Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.

TRUHELKA 1917.: Ćiro Truhelka, *Konavovski rat (1430 – 1433)*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini , XXIX, Sarajevo,

VALENTA 2019.: Leonard Valenta, *Kamenom satkana prošlost – srednjovjekovni bosanski gradovi*, Sarajevo,

VEGO 1957.: Marko Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Svjetlost, Sarajevo.

VEGO 1999.: Marko Vego, *Rudarstvo u Bosni i Hercegovini u srednjem vijeku*, Radovi sa simpozijuma rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka, Zenica.

14.1. Elektronski izvori

- http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2528
(pristupljeno 12. 11. 2019.)
- https://bs.wikipedia.org/wiki/Tvr%C4%91ava_Vranduk (pristupljeno 03.08. 2020.)
- https://bs.wikipedia.org/wiki/Vazalni_odnosi_u_srednjovjekovnoj_Bosni
(pristupljeno 25.08. 2020.)

15. Sažetak

Utvrđeni bosanski gradovi su najvažniji arhitektonski spomenici srednjovjekovnog perioda i najbolji pokazatelj političkih i socijalnih prilika života. Među najznačajnijim utvrđenim gradovima Bosanskog kraljevstva jeste i srednjovjekovni grad Vranduk. Arheološka istraživanja koja su provedena 1968. godine dovela su do novih saznanja o ovom lokalitetu ali i ostacima materijalne kulture. Pored toga, u radu se govori i o Varošiću – podgrađu grada Vranduka te lokalitetima Vis – Višegrad te nekropoli Kaurška kosa. Posebnu važnost svakako predstavlja katalog rada u kome su prikazani arheološki nalazi pronađeni tokom arheološkog iskopavanja srednjovjekovne utvrde Vranduk kod Zenice tokom 1968. godine te površinski nalazi koji potiču sa lokaliteta Vis – Višegrad kod Vranduka. Veći dio nalaza koji su predstavljeni u katalogu do danas nikada nisu objavljeni.

Ključne riječi: srednjovjekovni gradovi, Vranduk, Varošiće, Vis – Višegrad, Kaurška kosa.

16. Summary

The fortified Bosnian cities are the most important architectural monuments of the medieval period and the best indicator of the political and social circumstances of life. Among the most important fortified cities of the Kingdom of Bosnia is the medieval city of Vranduk. Archaeological research conducted in 1968 led to new knowledge about this site, but also about the remains of material culture. In addition, the paper discusses Varošić - a suburb of the town of Vranduk and the sites of Vis - Višegrad and the necropolis Kaurška kosa. The catalog of work is of particular importance in which are showcased archaeological reports found during the archaeological excavation of the medieval fortress Vranduk near Zenica in 1968, alongside are given surface findings which are from area between Vis - Višegrad. Most of the findings presented in the catalog have not been published to this day.

Key words: medieval towns, Vranduk, Varošić, Vis - Višegrad, Kaurška kosa

17. Biografija

Nejla Burko rođena je 06.08. 1995. godine u Visokom gdje je završila osnovno i srednje obrazovanje. Po završetku gimnazije, 2014. godine upisuje Filozofski fakultet, Odsjek za historiju – Katedra za arheologiju. Prvi ciklus studija završila je 2017. godine, te stekla zvanje Bakalaureat arheologije, odbranivši dodiplomski rad na temu *Nalazi keramike i stakla u srednjovjekovnim grobovima na području Bosne i Hercegovine*. Iste godine upisala je master studij na Filozofskom fakultetu, Odsjek za historiju – Katedra za arheologiju.

Učestvovala je na arheološkim istraživanjima na sljedećim lokalitetima:

- Evidentiranje stećaka na nekropoli u Hadžićima - (7. 5. 2015. god.)
- Arheološko istraživanje srednjovjekovne nekropole na lokalitetu Potkriž u Divičanima kod Jajca, (14.09. – 02.10. 2015. god.)
- Preventivna prospekcija arheološkog potencijala na lokalitetu nacionalnog spomenika arheološko područje - prahistorijsko naselje u Butmiru kod Sarajeva, (23.09. 2016. – 21. 10. 2016. god.)
- Probna arheološka iskopavanja na lokalitetu platoa zapadno od lokaliteta nacionalnog spomenika Stari grad Visoki, općina Visoko, (17. 02. – 22. 02. 2017. godine).
- Rekognosciranje prahistorijskih gradina - Zenica (09.05. 2017. godine).
- Arheološko istraživanje srednjovjekovnog grada Dubrovnika, općina Ilijaš
- Arheološko istraživanje na lokalitetu Arnautovići – Mile kod Visokog, (11.07. – 24.07. 2018. god.)
- Geomagnetska prospekcija prahistorijske gradine Kopilo kod Zenice, (1.11. 2018. god.)
- Geomagnetska prospekcija gradine Gradac kod Zenice, (2.11. 2018. god.)
- Probna istraživanja antičkog naselja na lokalitetu Svibe u Gornjem Moštru pokraj Visokog, (08.11.- 13.11. 2018. god.)
- Terenski pregled kasnosrednjovjekovnih spomenika – stećaka u Bivoljem Brdu, općina Čapljina, (08.01. – 11.01. 2019. god.)

- Arheološko istraživanje srednjovjekovne nekropole na lokalitetu Stare kuće, Donje Breške, Tuzla, (01.04. – 04.04. 2019. god. i 08.05. 2019. god.)
- Arheološko istraživanje lokaliteta Stražba u Mrkotiću, Tešanj. (11.6. – 16.6. 2019. god.)
- Arheološko istraživanje lokaliteta Gradišće, Ravna, Gradac i Kopilo na području Zenice u sklopu projekta „*Vizualizacija nepoznatog Balkana*“, Institute for Oriental & European Archaeology – Austrian Academy of Sciences. (05. 08. -31.08. 2019.)
- Rekognosciranje arheoloških lokaliteta uz trasu puta Koridor Vc (26.9.2019. god.)
- Arheološko iskopavanje na lokalitetu Metaljica u Vilovcu kod Tarčina, općina Hadžići, I faza (24.10. – 5.11. 2019. god)
- Arheološko istraživanje srednjovjekovnog grada Dubrovnika (16.06. - 21.07.2020. god.)
- Arheološko iskopavanje na lokalitetu Markov kamen u Radinovićima kod Zenice (10.10. – 16.10. 2020.)
- Arheološko iskopavanje na lokalitetu Metaljica u Vilovcu kod Tarčina, općina Hadžići, II faza